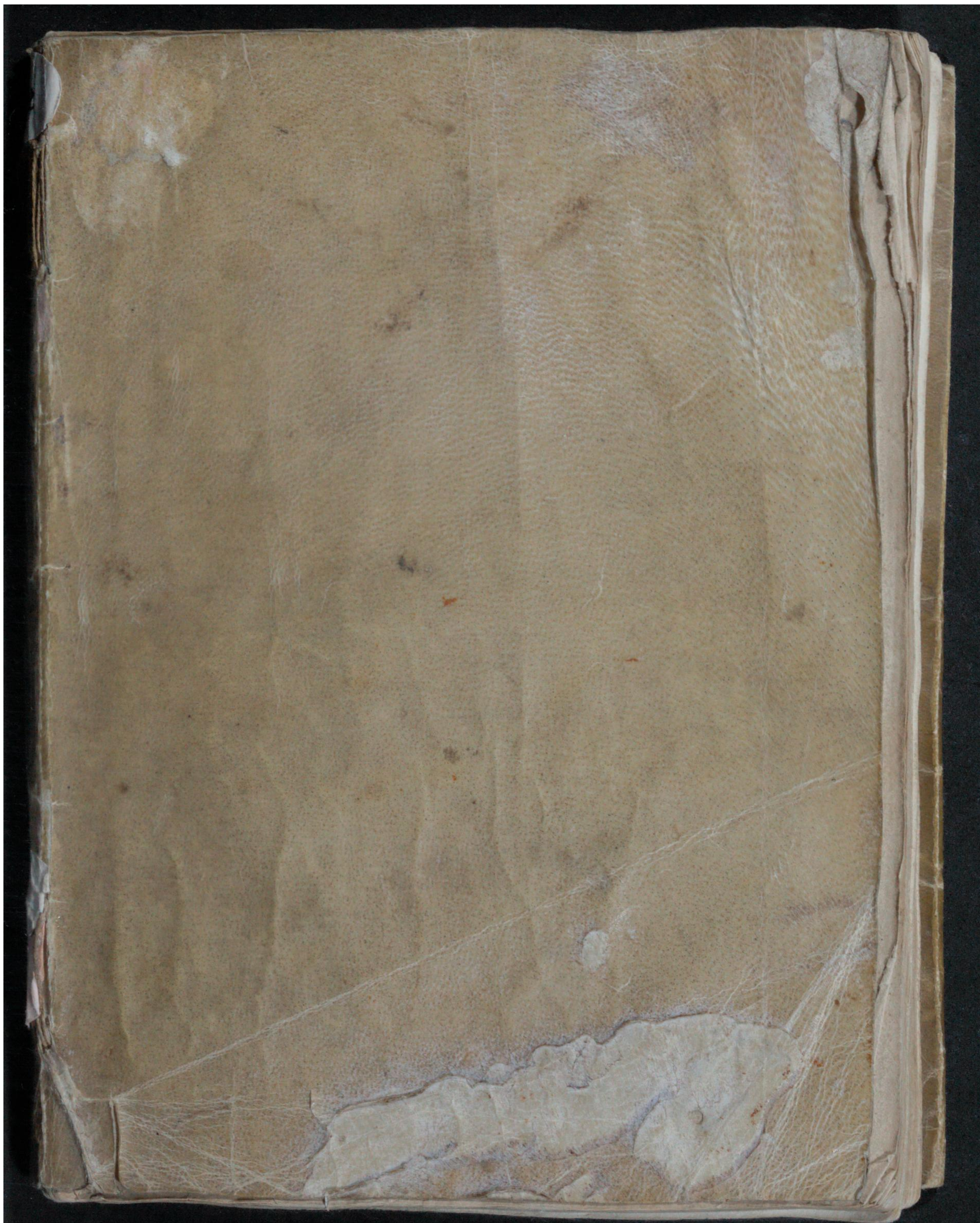
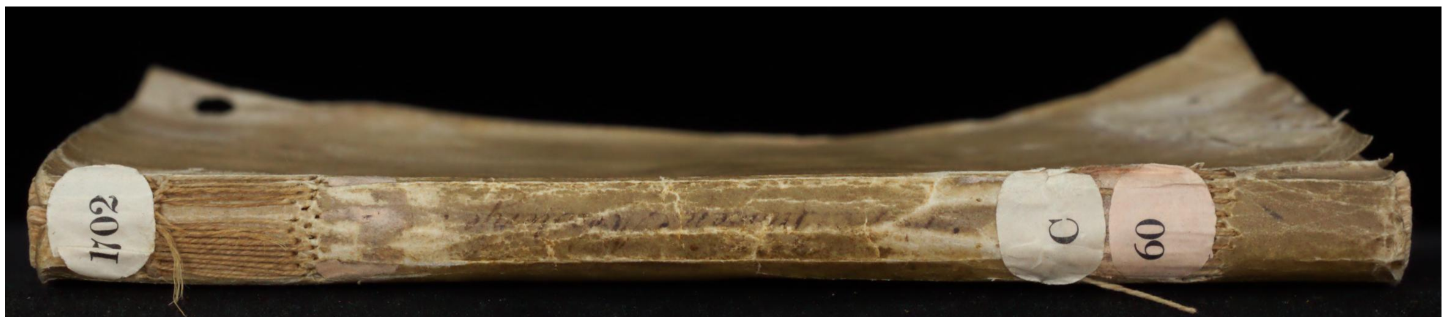
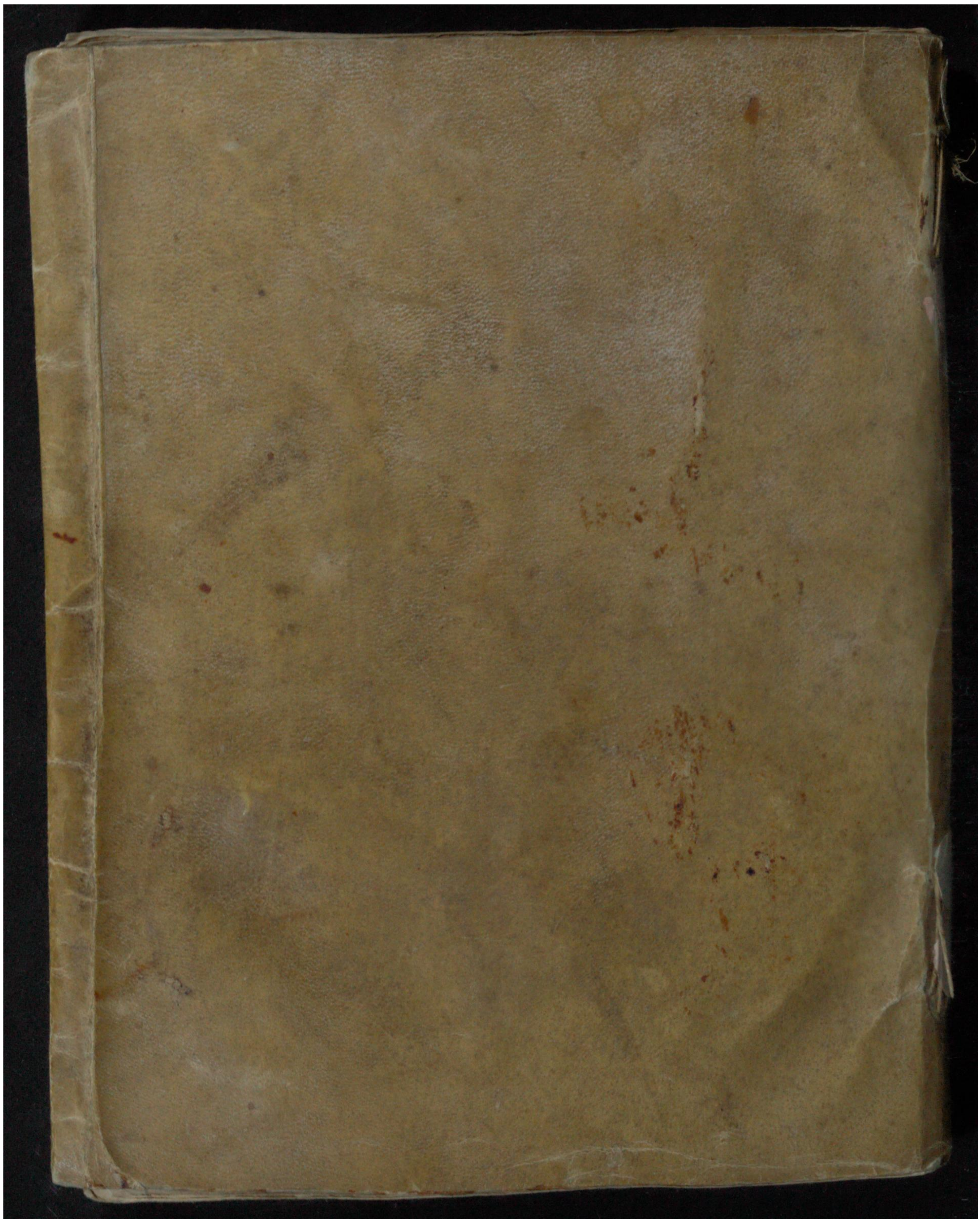

1702
C
60

✠ Hier beghint een seer wtnemende co-

stelijck ende constich Boecxken / dickwil versocht ende wa-
rachtich beuonden om alderhande gheschut te schieten / eñ
om salpeter / poeyer eñ alderhande vyerwercken sonderlin-
ghe te bereyden / ende is seer profijtelijck voor allen Busse-
meesters oft Busschieters die metter Artillerijen wil-
len om gaen / nu eerst ouergheset wt den Hooch-
duyts in onse Nederlandtsche spraecke.

✠ Item noch suldy in dit Boeck vin-

den seer ghenoechlijcke stucken om alderhande vyerpijlen
te maken / ende is seer profijtelijck voor den ghenen die
hem daer in oeffenen willen.

✠ Item noch vindy oock in dit Boeck

alle die regulen / ordonnantien / namen ende regiment / al-
len Crijchsluyden ende Beuels luyden aengaende.

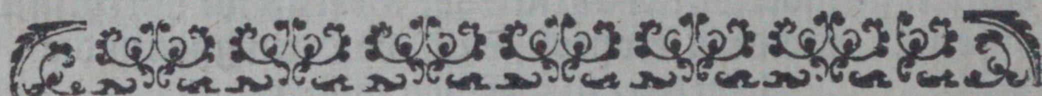

Ghedruckt tot Amstelredam by Cornelis Claesz. opt
Water int Schrijf-boeck / by de oude Brugghe.

Ghemeene strijdts regulen der Oorlooghen aenghaende.

Te weten/ordinantien/namen/ende Regiment van alle beueels luyden ende crijschluyden. Oock die namen eñ tghetal van alle die bussen eñ tgheschut/die in een gheheel artillerije huys/ende in een gantsche veltocht behooren te sijn. Oock van een yeghelijck tghewichte/steenen/eñ loot.

Een onderwijsinghe der Oorloghen/wtghegaen by den raet des keysers Maximiliaen.

Prologhe.

HEt is sonder eenich twijfel/in menschelijcken saeckẽ niet beters noch Edelder/dan vrede eñ eẽdrachticheyt/daer door sonder eenich arbeyt eñ moeyte/Coninghen/Vorsten eñ Heeren lant eñ luydẽ in goedẽ ruste eñ sekerheyt hẽ onthouden moghen/ende hoe langher so meer in allẽ dingen voorspoedelijck wassen eñ toenemen. Ter contrariẽ wederom en isser niet verdrietelijckers oft meer ghehaet/by God eñ den menschen dan discoort eñ oorloghe ende onvrede/daer door/alst blijckelijck is/alle dinck te gronde ende te niet gemaect wort/Sloten/steden/ende dorpẽ verbrant/eñ verdestrueert vrouwen ende maechden gheschent/goet ende haue ghenomen/die luyden gheslaghen/vermoort geuanghẽ/ende veriaecht/weduwẽ eñ weesen gemaect/ende dierghelijcx quade stuckẽ onmogelijc om te vertellẽ al die gantsche werelt door tot orloghe geneyeht/dat oock die verwinder nemmermeer sonder merckelijcke schade daer van en coemt. Also dat die

Heydenen den alder onbetamelijcksten vrede / beter dan het alder betamelicxt oorloghe gheprezen hebben. So wy dan daghelijcx ghenoech sien / dat sommighe goede eñ vreedsamighe lieden teghen tgodlijck eñ keyserlijck recht ghewelt ghedaen ende aengheuochten worden/so en ist niet quaet eñ oock wel reden/dat hy hē tegen den ghenen / daer recht ende reden gheen stede en heeft / met teghen geweer stoutelijc als met gerechticheyt/ sijn vaderlant/ dat weduwē ende weesen te beschermen. Daeromme oock ons van godt een wereltlijcke ouerheyt ghegheuen is / om die landen in vrede te houdē. Daer toe dā dat edelste cleynoodt ende sterckste bolwerck is / versochte dapper vrome luyden om die welcke te ghecrighen / gheen gelt noch goet ghespaert en sal worden wiens ghereechticheyt ende eer / lieuer sal sijn / dan siluer eñ gout/ia alle der werelt goet. Niet alst eylacen gemeynlijck ghesciet die daer soo veel rooven eñ nemen/ dat sy geringhe rijck worden / niet aenghesien oft het gantsche volck steden ende lant daer af in noot ende verderffenisse en come. Daer toe is oock in onsen tijden veel daer aen gheleghen / aen die grouwelijcke Instrumenten der bussen / waer voor alst kēnelijcken is / gheen ghewelt / noch sterchept teghen staen en mach. Een sonderlinghe wetenheyt van noodē is/om daer mede om te gaen. Soo hebbe ick daerom wt goeder meyninghen / ende tghemeyn profijt te goede / dit boecxken in licht laten comen / de welcke hier voortijts in grooter waerden ende seer secreet gehouden is gewees ende luttel menschen bekent / daer inne alle tghene welck tot desen handel van nooden is/ghetrouwelijck begrepen ende ons seer neerstelijckē verclaert wort.

¶ Godt gheue ons sijn eeuwighe vrede.

¶ Een yeghelijck goet busschieter behoort te weten drye dinghen.

IN den eersten soo moet hy weten te kennen goede salpeter wt den quaden / ende oft vet / oft sout / oft aluyn daer inne ware / hoemen dat profitelijck wt doen sal / ende als dan de salpeter goet ende schoon is / hoemen dã daer af sal maken goet cruyt tot alderhande geschut.

Item ten tweeden moet werẽ een yegelijck goet busschieter alle sijn bussen passelijck te laden ende af te deylen / ende een quadrant te hebben / om wel te lande te schietẽ eñ te water so hier na verclaert sal worden.

Item ten derden moet hy weten te maken drye oft vierderhande vierwerck / ten alderminsten / het sy te water oft te lande / waer hy des heeren soudt winnen wille / so hier na verclaert sal worden.

Nv sijnder noch elf regulen ende vraechstucken allen busschieters van noden om weten;

Oft dat vier den steen wt der bussen drijft oft den damp oft roock die van tvier gaet.

Nv spreken de sommighe dat het vier heeft de cracht dẽ steen oft cloot wt te drijuen maer ick houdet voor seker / dat den roock heeft die cracht den cloot wt te drijuen. Neemt eẽ pont goets poepers / ende doet dat in een wijnvat / ende stopt het vat wel vast toe / datter gheenẽ roock van comẽ en mach / dan tot het laetgat / daer ghijt aen steken wilt / eñ wanneert aenghesteken wort soo is dat poeper terstont verbarnt / eñ den damp oft roock doet het vat breecken.

Oft salpeter / oft solfer die macht heeft den cloot wt te drijuen.

Sy alle beyde / want wanneer dat poeper ontsteeken wort inder bussen / so ist solfer seer heet / ende die Salpeter is seer coudt / alsoo dat de hitte de coude niet lijden en mach

noch die coude die hitte/ende sijn contrarie dingen/ alsoo en mach deen den anderen niet lijden ende nochtans en is dat een sonder dat ander niet nudt/oft profijtelijck.

¶ Oft luttel poepers eer een busse doet breken oft voorder schiedt / oft dat mense vulde tot aen den cloot met ingheſtoten poeper.

Wanneer men de busse vult tot aen den cloot/so mach dat vier eñ den roock niet wijdde genoech hebben den schuet te volbrengen/ tot dat het vier eens deels achter wt verbarnt is/ eñ den rooc oft damp dẽ cloot wt drijft. Maer is de busse het derdẽdeel tot aent vierẽdeel/ so mach dat poeper gemackelijckẽ teenẽ mael verbarnen /eñ dan soo mach den damp oft roock sijn cracht volbrenghen/eñ schiet voorder/ende so breect die busse veel te eer daer van /dan oftse gheuult ware met ingheſtoten poeper tot aen den cloot.

¶ Oft een proppe van linden hout den steen beter drijft oft van hardẽ houte als eycken hout eñ bouckẽ hout/welck veel meesters ghebruycken/eñ oft de selue proppẽ cort oft lanck/ drooch oft groẽ sullẽ sijn.

De proppen van harden houte en sijn niet goet want sy sijn te hart/ende en latẽ haer niet drijuẽ/ende gaen nochtãs gaerne wt dẽ loop. Maer al is een proppe van linden houte een goede vingher te groot/so laet hy haer in drijuen tot op sijn plaetse ende behout den damp oft roock beter inder bussen dan de harde proppẽ. Een yeghelijcke proppe en sal niet langher sijn dan hy breet en is. De beste drooge proppẽ diemen hebben mach/maectmen van drooghe popelier houte. Maer de beste groene proppen maectmẽ van groenẽ elsen houte. Eñ de alder beste groen proppen maectmẽ vã berckẽ hout/so haest het vanden stronck ghehouwen wort.

¶ Oft die steen voorder vliecht/soo hy hart leyt/oft soo hy sacht leyt.

Hoe die steen harder leyt / soo hy voorder gaet oft vliecht / maer hy moet seer wel verstopt sijn / datter gheenē roock af comen en mach / soo is die scheut stercker / eñ vliecht verder.

¶ Oft die spien daermen die cloot mede vast doet ligghen / dat hy niet verder wt en loope oft valle / eñ is hout / van weecken houte oft van harden houte sullē sijn.

Welcke steenen te rechte in die busse behooren / also dat sy niet meer wijdde en hebbē / dan si en behoeuē / eñ dat carpelijck / so suldy die seluē vast doen liggen / met dunne harde spien / van eycken houte / maer ist dat die steen eens deels te cleyn is / so suldy daer spien tusschen doen van dennen houte. Ende die selue spien van dennē houte sullen dick oft dunne sijn / na dat die cloot ruym oft ghemackelijc inder bussen leyt / maer in dien dat ghy den steen daer mede vast maect / so suldyse niet te langhe makē / also dat de spien niet voor dē steen en gaen. ¶ Waer mede men den steen verstoppen sal / datter gheenen roock oft damp af comen en mach.

Neemt was / ende bewast eenen doeck daer mede / ende drayet eenvoudich omme / ghelijck een tou oft coorde / ende stopt dat met een goet stoppser daermē die bussen mede ladet / tusschen dē cloot ende busse van binnen / op die spien / so schiet hy seer verde / ende ghy sult weten / soo die cloot beter verstopt wert / hoe hy veel voorder vliecht.

¶ Oft een busse voorder schiet van eenderley poeyer oft van tweederley.

Sy schiet veel voorder van tweerley poeyer / wanneer ghy de busse ladet eñ verde schietē wilt / so suldy hebbē tweederley poeyer / ende doet het beste naest den bodem / ende dat ander daer op / so schiet ghy voorder dan met eenderley / wāt dat doet de verscheydenheyt van beyde de poeders.

¶ Oft die steen den prop aen roeren sal oft niet.

De steen sal vast aenden prop liggen / ghy sult den prop nemen / ende met eenē doeck bewindē / ende sult hem onder

daer hy teghen den cloot coem yt branden/om dat hy herde worde/eñ ladet den steen vast daer aen / ende verstopt hem wel/ so moet hem den roock oft damp starc wt drijuen.

Oft ghecoornt/oft meel poeper het beste sy.

Twee pont/ gecorent poeper doen meer/dan meel poeper drye pont /maer ghy sult dat ghecorent poeper bereyden eñ maeckent als hier na gheschreuen staet.

Oft die busse verder schiet die eenẽ cleynen loop heeft/oft eenen grooten loop.

Welcke busse een loop heeft die vijf clooten lanck is / die bussen sijn die beste/wãt die corte loopen mogen nerghẽs in die wijde schieten/maer die lange loopẽ schietẽ wijt oft ver.

De busse die eẽ veneetsche cẽtener schiet/die schiet aldẽ verste.

Hoe die met poeper om gaet hem houden sal/ dat het hem niet en schade.

Die roock eñ den damp / is een rechte vergiffenisse den menschen/eñ nochtans so en isser onder drije stuckẽ salpeter solfer/eñ colen/niet sonderlincx scadelijc dẽ menschen te nuttigen. Eñ wãneer si onder malcanderẽ comẽde gemengt eñ getempert worden/so sijnse scadelijck thooft eñ therte/eñ sonderlinge ist seer scadelijc de leuer / want die grootste schade diet doen cã/dat doet die rooc eñ dẽ damp/die vãden verbrãdẽ poeper gaet / wildy v daer voor wachten/so siet dat ghy nuchterẽ daer niet mede om en gaet /eñ ghy moet v wachtẽ vã niet veel wijns te drinckẽ. Ghy sult oock verdouwelijcke spijse gebruyckẽ/wãt wanneer ghy te veel met geschut omme gaet/so crijchdy gaerne de lẽpten. Daerõ sult ghy tẽ selnẽ tijde die spijse met matẽ gebruyckẽ / des auõts eñ tsmorgẽs. Maer wat cout eñ vochtich is / dat moechdy wel nuttigen / eñ voor harden ende drooghen cost suldy v wachten.

Goede salpeter van die mueren te trecken eñ af te nemen

Schuddet / oft ghiet salpeter water/daer salpeter inne ghesoden is aen eenen vochten muer in eenẽ kelder oft daer salpeter gaerne wast/ die muer sal salpeters genoech voort

brenghen. Ende daer nae wanneer ghy hem af neemt/soo besprinkghet alle weghen met den seluen water aende muer dat sy daer van nat worde/so wastse gaerne daer

Item om te kennen aerde die salpeeter heeft/graeft een palm diepe/eñ neempt een luttel vander aerden eñ drooch-se/eñ als sy drooch is soo legtse int vier ende ist datse bernt so is daer salpeter in. Oft maect een spit heet ende steket in de aerde/blijft dan daer een gat/inde maniere oft daer wat ghesmolten ware/so is daer salpeter in so meucht ghy beginnen te grauen.

Salpeter voort te doen komen dat hy veel beter sal wassen dan aen de mueren

Laet maken een buyse van aerde ghebacken soo groot als ghy wilt die vol klener gaten syn/ende neemt een pont wijnsteens/eñ een half pont souts/oft so veel souts als wijnsteens/eñ calck dry mael soo veel/eñ vrijne van een man die daghelijcx wijn drinct ende maeckt wt der seluer materien eene dicke pappe/ende strijct dat van binnen aen de buyse/eñ latet daer na staen drye daghen inder sonnen/ende aenden vierden dach/so ghiet die materie weder wt/eñ hangt de buyse in eenen kelder/so wast daer goede salpeter wt.

Hoe men den nieuwen salpeter supueren sal/als hy eerst af ghenomen is.

Neemt des seluen salpeters soo veel ghy ghecrijgen meucht eñ legt hem in een siedeñ water/oft wijn/oft in sterkē azijn/die is beter dā wijn eñ roeret onder malkander met een stocrken/laet het dan cout wordē. Daer na ghiet dat water door eenē dicken doeck/dattet supuer sy eñ doet dā dat selue water wederom ouer een vier/laet het sieden inder manierē alsmen visch siet/eñ laet het daer na loopen door eenē dunnen doeck/eñ wanneer ghijt daer door hebt laten loopen/so latet cout wordē/so beghint de salpeter te kiselen/ghelijck oft ijs waer/eñ ghiet dan dat water/oft dē wijn/oft den azijn daer af/ende laet den salpeter vast drooch wordē/so wort hy goet.

¶ Oft die Salpeter na tsieden niet staẽ oft aensettẽ en wil/ waermede men hem daer toe brenghen mach dat hy staet.

Het coemt dicwils dat hy na tsieden niet staen en wil/ ende dat gheschiet nv/soo men te veel waters/oft wijn oft edick daer toe doet. Wildy dan makẽ dat het staet/ so neemt mans vrijne die wijn ghedroncken heeft/ende hoe ouder die vrijne is/so sy beter is/legt sout daer in/ende siet den salpeter als voren/so staet hy wel/ende wort schoon ende fijn.

¶ Rouwen salpeter die daer hart ghekiselt is/ te reyninghen ende te supueren.

Wildy salpeter die daer rou wt den berghen coemt/ende die groot ende hart ghekiselt is/so goet ende fijn maken/ als oft hy niet hardt ghekiselt en waer/soo neempt daer af so veel als ghy wilt/ende doet hem te hoop in eenen muelen ende wanneer hy cleyn ghemalen is/soo doet hem in eenen ketel/ende ghiet/als v tbouck hier na leeren sal/ende roeret omme/laet het drye daghen staen/ende na die drye daghen so doet het ouer tvier/ eñ siet de twee deel daer in/ghietet dã door een cleedt/ende wat dan int cleedt blijft dan siet dat in starcken edick tot dat de helft in ghesoden is/ende ghiet dã weder af/ende laet staen couden/ende ghiet dan dat water bouen af/so hebdy schoon kiselen van Salpeter/die laet dã drooghen/want hoe si droogher sijn hoe tbeter is.

Wildy salpeter fineren als ghy wel weet/soo neempt hem ende doet hem door een seue/ende wat in die seue blijft/ dat siedt dan in Mans Vrine die Wijn drincken/ende siedt hem soo langhe alsmen visch siedt/ ghiet hem dan af eñ laet hem staen couden. Ten anderen siet hem in Wijn als voren. Ten derden mael siet hem in droop azijn als voor. Ten vierden mael siet hem in droop wijn als voor/ende soo hebdy den salpeter bereydt inden vierden graedt/maer ghy sult na een yeghelijck sieden des salpeters/dat salpeter water ganſch af ghieten.

¶ Salpeter te supueren die te voren oock ghesupuert is

ende nochtans niet na sijn rechte behoorte.

Neemt eenen ketel eñ maect hem wel schoõ datter geen vettichheyt daer in en is/ eñ doet daer in schoõ putwater/ laet het werm wordẽ/ tot dat v dunckt dat het opt sieden is/ doet dan den Salpeter daer in / laet het properlijc sieden dat het niet ouer en loopt / ist dat het schuymt / soo doet den schuym suyuerlijckẽ af met een lepel. Daer na wanneer hy twee oft dry wallen gedaen heeft/ so neemt een suyuer houtken/ steect het daer in / eñ laet die droppelen druppen op een gloeyende cole / brant dan de droppel die vã thoutken druppt oft valt/ soo heeft hy sijn behoorte.

Oock moecht ghijt op een ander maniere versoecken.

Neemt vier oft vijf stroohalmen/ eñ steectse indẽ ketel/ ende laet die droppelẽ op v hosen oft cousẽ vallẽ/ oft op eenẽ wullen doeck / wordẽ dan die selue droppelẽ als ijs droppelẽ/ soo heeft hi sijn behoorte. Daer na doet dẽ ketel vandẽ vier / eñ wanneert by na cout is / so gietet in een schoon aerden teyle oft pot legt dã in die teyle oft pot vier houtkẽs/ ende sedt den pot in een plaetse daer niemãt veel en wandelt / ende latet so staẽ twee daghẽ oft twee nachtẽ / so suldi wel sien oft die salpeter hẽ aẽ die houtkẽs set oft niet/ so giet dã dat water in eẽ schoon teyle eñ neẽt dẽ salpeter wt eñ droocht hẽ in een schoõ becken/ oft waer der veel/ op eẽ groot leder/ in een warme stoue oft in die heete sonne/ soo wort hy goet eñ oprecht/ wacht v altijt voor vet. Dan neẽt dat ander water dat ghy af gesegen oft gegoten hebt/ eñ siet het in eẽ ketel/ eñ doet hem gelijck als voor geschreuen staet/ wat dã daer in gebleuen is/ dat vergadert hem by een dat ghy dat oock vindet.

Rouwen salpeter onghefineert / te fineren.

Wildy salpeter suyueren die noch rou ende onghefineert is. Neemt een scharpe looghe / oft doet calck in een teyle / ende ghiet water daer op / roeret om met eenẽ stock / dat hy si als calck / ende laet het staen ouer nacht/ so wort het des te claerder. doet dat daer na in eenẽ schoonen ketel / eñ hang-

ten ouer tvier/ende wanneert werm wort/soo schudt den sal peter daer in/ende laet hem wel sieden/tast met eenen lepel aenden bodem wat steen daer inne sijn die vergaderen haer op den bodem/die doet wt ende schuymten wel/eñ siet toe dat het niet ouer en gae/ende datter gheen vet by en come/ende wanneer ghy versoecken wilt oft hijs ghenoech heeft/soo steect daer een suyuer stocxken in/ende druppt het op een gloeyende cole/oft versuecket met een stroohalme op eē wullen doeck als voor geleert is/daer na doet het vanden vier/laet het coelen/ende sieghet door eenen lijnen doec/oft door een vilthoet/in een suyuer becken/oft in een schoon teyle/ende laet het soo staen eenen dach eñ nacht in een stede daert niemant aen en roeret/ende legt bouen een weynich cleyne stocxkens daer in. Daer nae soo siet oft hem vergadert heeft/ende laet het dan noch een dach ende nacht staen eñ sieget dat water in een schoon teyle/ende droocht den salpeter in een schoon becken oft op een leder/ende doet in alder manieren met den Salpeter ende t'water als v bouen gheleert is.

Een proeue op Salpeter.

Item wanneer v coemt te handen Salpeter om poeyer of te maken/soo suldy eerst besien oft vet oft sout daer in is/ende dat aldus/legt de salpeter int vier/ist dat het van hem blaest een schuym ende laet het ligghen soo ist vet. Ende ist dat het springt/soo ist sout/maer ist claer ende wit ende brāt stille int vier/soo is hy goet.

Item om dit te beteren/vet sout oft alluyn wt te doen/soo sult ghy nemen ongheblusschen calck/ende maecken daer af een looghe/oft van hout asschen/ende sieden hem daer twee oft dry reysen in/dat dat vet oft sout wtgae. Eñ wacht v dat ghijt niet en siet in vette ketelen/oft oock die looghe niet en ghiet in eenich dinck daer yet in is gheweest oft dat vet is.

Item wildy desen Salpeter seer goet hebben/soo neempt

den salpeter als hi in der looghen gesoden is ende wel droo-ghe is/ende doet hem in een schoon aerdē pot ende setten op tvier/ende als hy daer langhe op ghestaen heeft soo sal hy smelten van hitten/ende als hy ghesmolten is soo werpter in een cleyn handtvol solfers/soo wort hi bernende ende is daer dan noch eenige onreynicheyt inne dat bernet daer wt.

¶ Hoemen sout vanden salpeter scheyden sal/
een ander maniere.

Wildy salpeter starck ende goet maken/neemt Salpe-ter so veel als ghy hebt eñ doet hem in een schoon ketel/ende doet soo veel wijn ofte asijn daer toe dat hy recht bouen den salpeter gaer/roeret ende menget onder malcander/eñ steect een lanck stocrken daer in/meet den azijn oft wijn ende teec kent dat half/ende siet dat ooc half in tot aen dat teeckē des stocrkens. Eñ wanneer ghijt also gesoden hebt so giet den wijn oft azijn af/ende siedet dat claer properlijck af als voor geschreuē staet/so vint ghi dat sout aen den bodē indē ketel. Eñ de salpeter die staet int water/dē seluē salpeter suldi ne-mē/eñ sult hē wel drogē indē sonnen so hebdy goede salpeter.

¶ Salpeter te fineren ende sout ende aluyn daer van
te scheydē/eñ is de beste leere die daer sijn mach.

Neemt twee pont onghebluschten calck/een centier his-panicum/een centier glitte/twee centier souts/ende maeckt daer af een looghe van wijn ofte azijn/ende laet die looghe drye daghen staen dat sy claer wort/ende daer na doet den Salpeter in een ketel soo veel ghy wilt/en doet dese looghe daer onder dat se recht bouen den Salpeter gaet ende men-get dat al te samen als voor ghescreuen staet/ende siedt dat op de helft ende ghietet dan af/soo vindt ghy den Aluyn en-de sout ende alle onreynicheyt op den bodem inden ketel/ende laet dat salpeter water/welck te voren een looghe ge-weest is cout worden/soo staet de Salpeter als gheurosen ijs/ende wanneer hy also staet/soo laet de looghe af loopen ende drooghet den Salpeter wel inder sonnen/so hebt ghy

seer goede wel ghefineerde Salpeter.

❧ Oft tsout onder de ghefineerde salpeter quame oft ghe-
ghet ware / hoemen tselue daer van schepden sal.

Neemt den salpeter ende legt hem in cout water / alsoo dat het water recht ouer den salpeter come / maer ghy sult den Salpeter onderroeren met een houtẽ stocxken / wãneer ghi dat water daer by doet / soo smelt dat sout / eñ de salpeter blijft ongesmolten in dat coude water / wãt de salpeter en sal int cout water niet soluerẽ / daer na giet dat water af / eñ latet water wel vanden Salpeter sighen / eñ dan sedt hem ter sonnẽ dat hi wel droghe worde / so is hi heel supuer eñ goet.

❧ Noch om rouwe salpeter recht te
fineren ende te sieden.

Neemt leuende calck ende doet hem in reghen water / oft in schoon water / ende laettet daer in staen drye daghen ende drye nachten / soo ist dan een looghe. Neemt de selue looghe supuer sijnde / ende doet den rouwen salpeter daer in / die te vorẽ niet ghesupuert oft gesoden en is / eñ siet hem tot het vierdendeel des waters in ghesoden is / dan sprengt een weynich waters van de Salpeter op die gloeyende colen / gaet dan daer een blauwe vlamme van / soo ist ghenoech / dan giet dat water af in een schoon vat ende latet cout worden / soo vindy v salpeter gesupuert in de ketel.

❧ Salpeter te supueren ende te sieden die te vozen
oock ghesupuert is / maer niet ghenoech.

Neemt salpeter soo veel ghy ghecrijghen muecht / ende doet die in eenen goeden ketel / leght hem effen oft ghelijck / neemt dan een stocxken / metet den salpeter hoe veel datter is / ende dat teeckent aent stocxken / ende meerdert dat teecken drye vinghers breet hooch opwaerts / ende kerft daer weder een kerfken / ende neemt seer goeden azijn / ende doeter soo veel daer in tot dat den aziin coẽt aen thoochste kerfkẽ ende doet dan den ketel ouer een cleen vier / ende wanneert beghint lau te worden / soo neemt bouẽ de onsupuerheyt seer

wel af/ ende wanneert sieden wil soo neemt glitte/ ende legt daer af een stuck in/ende laet het dan wel sieden/ende roeret van begin properlijck. Ende wanneer die salpeter altemale ghesmolten is/ soo neemt die ketel vanden viere/ ende set hem aen een sijde daert cout is/ ende datter niemant by en come/ op datter niet in en valle/ ende wanneer de wasem wech is/ soo giet hem af in een suyuer teyle/ ende laet daer geheel cout in worden/ ende wanneer die edick cout is/ende die salpeter is aenghesét/ soo ghiet den azijn schoon ende suyuer af/ soo hebdy goede ghesuyuerden ende ghescheyden Salpeter/ende laet die Salpeter in die ketel/ ende sedt hem in eenen ouen die werm si/ ende keert hem dicwils om dat hy drooghe. Neemt dan den ghedroochden salpeter ende legt hem in eenen ouen op een leder/ ende laet hem wel drooghe worden/hoe hy droogher is so hy beter is.

Op salpeter een proeue oft hy wel ghesuyuert is.

Neemt den salpeter die staet oft aenghesét is inden ketel/ende doet daer af een weynich op gloeyende colen/ ende gheeft hy eens deels een blauwe vlamme van hem/ soo is die Salpeter fijn ende goet. Maer den schoonen afgegoten edick suldy doen in een schoon ketel ouer een redelijck vier/ laet hem sieden/tot dat hy half in ghesoden is/ ende neemt hem dan af vanden viere/ doet daer mede ghelijck als ghy eerst ghedaen hebt/ dan alleen soo hy beghint te staen soo moechdy wel den suyueren edick af ghieten/ ende hem behouden.

Salpeter die te vorē eens ghesuyuert is inde tweede siedinghe te suyueren/dat hy hem schoon suyuert/ ende hem scheyde van alle tghene dat hem niet toe en behoort/ ende dat het goede oprechte salpeter worde ende is die beste const.

Neemt Domula oft Alumen hispanicum/ vitriolū Romanum ende sal commune/ ende legt het int tweede sieden des

Salpeters daer inne/dat is seer profijtelijck/is oock het alder beste tot het scheyden des salpeters dat yemant hebben mach/ende dat bewijse ick in deser manieré. Aluyn dat treet tot hem ende deelt hem ghelijck als Aluyn diemen inden Salpeter leyt somen hem meerdert. Sal commune oft gemeen sout/dat treet tot hem/ende deelt hem als Salem silvestrem. Hispanicum ende Vitriolũ Romanum heffen op een yegheiijck specie oft materie. Eñ vanden voorgenoemden specien moet het sijn werkinghe/loop ende deelinghe hebben/ende weet inder waerheyt dat dit niet en faelgeert. Een leeringhe suldy weten/hoe ghi den salpeter meer supuert ende scheyt/soo die Salpeter minder wort ende lichtet seer/maer wie also doet/so wort het den besten salpeter diemen hebben mach/ende men werct daer mede seer wel.

Hoemen salpeter sonder vier versoecken sal/oft hy met sout ghemengt sy.

Neemt salpeter soo groot als een oocker note/ende doet dat in een supuer schotelken dat niet vet en is/ ende ghiedt daer op een weynich waters dat supuer ende cout sy/ende laet den salpeter een wijl daer in ligghen/daer nae so ghiet dat water af ende versoeckt inden mont. Is dat water sout ende die salpeter veel minder dan te voren dat coemt by den soute/maer en ist niet minder ende en is dat water niet sout soo is hy goet ende oprecht sonder twijfel dien moechdy wel coopen.

Salpeter te coopen die eerst van Venegien coemt datmen niet bedroghen en worde.

Het is een sonderlinghe const/ Salpeter te coopen/als hy eerst van Venegien coempt. Wanneer ghy coemt ouer een vadt met Salpeter/soo steect die handen daer in wortse dan vocht ende nat so en is hy niet goet/ maer blijftse drooghe soo isse goet.

Om goede salpeter te kennen.

Versuecket eerst met den monde/ende is hy dan bitter

ende ghesouten soo en is hy niet goet / maer is hy seer bijtende ende scharp/soo is hy goet.

Hoemen den salpeter coopen sal.

Welcke Salpeter glat ende effen ghekiselt is de selue is goet/dien muechdy wel coopen / maer welcke Salpeter rou ghekiselt is die en is niet goet. Ende rouwe wilde Salpeter en is niet goet.

Welcke salpeter die alder crachtichste is,

Ghy sult weten inder waerheyt dat de wilde Salpeter niet alsoo veel crachten en heeft als de salpeter die wast inde huysẽ / ende inde kelders aen de vochte mueren die somwijlen verdrooghen / ende een wijl tijts daer nae weder nat worden / ende wanneer ghy de huys salpeter wel ende recht suyuert / soo heeft een pont soo veel crachten als de wilde salpeter drye pont moghen doen.

Vanden Solfer.

Welcke solfer de beste is/ende hoemen hem daer na noch stercker makẽ sal dan hy te voren was.

LEuende solfer is de beste / want hy is sterck ende goet ende is snel te vier / ende men ghebruyct sijnder niet soo veel onder tpoeper oft cruyt/als des anderen solfers / als hier na volgt.

Hoemen solfer bereyden sal dat hy tot bussen/ poeper ende tot alle vierwerck oorboirlyck is/ende crachtigher eñ heetter wort dan van te voren.

Wildy goede solfer maecken / neemt witten solfer / ende smeit hẽ in een aerden vaeckẽ dat hy wel smeltte / eñ neẽt tot ẽẽ pont solfers een loot quicsiluers / dat met solfer gedoot sy/eñ roeret dat onder malcãder/eñ daer na giet den solfer in goeden ghebranden wijn/soo wort hy soo veel te droogher/ hittigher ende beter.

Alsoo hebdy nv welcke solfer de beste. Oock hoe

men hẽ beter eñ crachtigher makẽ sal/dan hi in hẽ seluẽ is.

¶ Nv volcht hier na/hoemen de alderbeste colen sal maken diemen hebben mach.

Wildy de alder beste colé maken die yemãt hebben mach/ So neempt wit dennen hout/popelier oft linden hout dat groen sy/ende maeckt daer wt spaenderen ende droochtse in eenen backers ouen/ende verbrantse tot enckel colen/ende siet wel toe/dat de colen gheen asschen en hebben/ende nemet die colen alsoo versch ende doetse in een becken/ende bluscht die colen met ghebranden wijn/ende wanneer ghy de colen blusschen wilt/soo stolpt alle weghen een becken ouer dat ander/dat v de vlamme niet en verberne.

¶ Hoe ende waer mede men de colen crachtighen ende starcken sal/dat sy inden poeper niet verderuen en moghen.

Ghy sult weten dat atrament de colen starckt want dat ghescliet menichmael/dat de colen int poeper verderuen so dat poeper oudt wort ende gheen atrament daer by en is/ hadtmen atrament daer toe ghedaen het en ware niet verdoruen/daeromme starckt het de colen seer wel.

¶ Hoemen tot laet poeper de beste colen maken sal.

Neemt eẽ versleten amlaké/dat wel schoon ghewasschen is/eñ droocht het/verbrant dat tot puluer in een aerden pot ende blusschet nerghens mede/ghy sult den pot setté in den heeten ouen daer vier in is/dat het amlaké daer in verbarnen mach/ghy sult oock den pot wel toe decken/dat een roock oft den damp daer niet van en mach/die colen gaen bouen alle colen.

¶ Item wildy noch maken goede colen/die oock seer goet sijn.

Neemt de stocken van kempe/eñ barntse in eenẽ pot in een ouen/ende doetse dan door een seue/dat sijn goede colen.

¶ Menigherley maniere goet buspoeper te maken

Wanneer ghi wilt een ghemeyn poeper maken soo neẽpt

vier pont salpeters/ ende twee pont solfers een pondt colen/ ende menghet wel onder malcander /dat heetmen een ghemeen poeper / ende dat poeper is goet op de coop / ende men macht wel vercoopen voor een ghemeen goet poeper.

Een beter poeper te makē op sloten ende steden.

Wildy maken een beter eñ stercker poeper dan dat eerste neempt vijf pont salpeters twee pont solfers/ een pont colen ende menghet onder malcander seer wel.

Hoemen noch een beter poeper maken sal

Wildy maken noch eē beter poeper/daer mede men voorder schiet /eñ stercker schietē mach dan met de voor genoēde poeperē / so neēt ses pont salpeters / twee pont solfers eñ een pont colen/ dat wort eē goet starck poeper ende schiet verre.

Item goet cruyt om wt hantbussen te schietē/neemt goede salpeter ses oncē een once solfers schaers ghewegen / ende een once colen / ende alsoo veel als ghy den solfer neemt dat gheeft den colen so veel te meer.

Item ghi sult v colen siedē met witten wijne ende dan suldyse weder drooghen eer ghijse weecht oft stoot.

Item om goet cruyt te maecken/suldy crijghen water van netelen / ende netten daer mede v cruyt ende dat moechdy langhe tijt goet houden.

Item wildy dat cruyt terstont verschietē so moechdy netten met leuende water.

Om cruyt oft poeper te maken tot groot gheschut.

Neēt vier pont salpeters eē pont solfers/eñ eē pont colen/eñ alsoo veel als ghy dē solfer aftrect so geeft het dē colē / eñ stoot eñ sicht elc op hem seluen/als ghijt tsamen brenget so maket met wijnedick/soo wordet goet/ende duert oock seer lange.

Hoemen buspoeper hart ende tot goet gecornt oft ghecnolt poeper maken sal.

Wildy buspoeper cornen/ wanneer ghijt wel ende schoon menghet onder malcander/welcke menghinghe ghy gaerne hadt/ soo doet het in eē groote mortier/soo veel ghy daer

inne maken moecht / eñ beghiet dat met goeden wijn edick eñ stootet wel onder malcander / met eenen houten stamper ende maect alsoo vocht met den edick / dat het hem laet te samen drooghẽ ende ballen / so groot ghi dan het ghecorent poeper wilt hebben. Daer na neemt een verloot diep croesken / oft een coperen beker / eñ drucket also nadt daer in / als daer een case in een schotel ghedaen wort / Eñ stort het dan om op een bert / soo gaet het gaerne wt / des seluen ghecoorenden poeper moechdy maken soo veel ghy poepers hebt. Eñ ist indẽ heeten somer / soo machmẽ de coornẽ wel drooghẽ inder sonnen. Ende is dat niet soo moetmense drooghẽ in eẽ stoue / die moetmen sachtelijck warmen ende ghy moet dat doẽ op thien daghen / Die coornen oft clonteren salmen dan nemen / eñ leggense in eẽ drooch vadt / oft in eẽ drooghe kiste eñ settense in een drooghe plaetse daert geen vochtichept en heeft / dat poeper blijft euen goet / hoe langhe dat het duert / voor alle dinghẽ / somẽ dat poeper droocht / inder stouen oft anders / so salment wachten voor vier ende licht / want niemant en souts connen beschudden ende groote schade soude daer af commen.

Hoemen poeper maken sal wt bussen en tot vierpijlen dat seer goet is.

Stoot den salpeter bysonder / ende maecten alsoo cleyn / dat hy hem laet siften door een enghe seue / ghelijck eẽ peper seue ende en moechdy die niet ghecrijghẽ / soo neemt een buydel / daermẽ rogghe meel door buydelt / eñ buydelt hẽ daer door / ende wat inden buydel sack blijft dat stoot op een nieu / tot dat ghijt al door moecht brenghen / ende doet den ghebuylden salpeter alleene. Daer na doet den solfer als den salpeter / ende doet hem oock bysonder / ende de colen des ghelijcx ende laet een yghelijck bysonder / ende menghet naden gewichte onder malcander / op de maniere als ghy voor in desen boeck gheleert hebt / oft als v hier na in desen boeck onderschepdelijck gheleert sal worden.

❧ Ghecorent poeper te maken / oock goede solfer kaersen.

Ghy sult nemē twee pont salpeters / eē pont solfers / eē vierē deel colē / eñ smelt dē solfer in eē croes eñ schut salpeter ende de colen wel ghestoten daer in / eñ treckt eenē grooten draet daer door / dat worden de beste solfer keersen / die yemandt hebbē mach / oock laet het cout wordē inden croes / soo hebdi dat alder beste ghecorent poeper / dat yemant hebben mach.

❧ Een sekere rechte leeringhe / bussen poeper goet ende oprecht te maken.

Neemt een goede waghe / ende legt op beyde deelen vander waghen / goede gesupuerde salpeter / al euen veel eñ ghelijck weghende / eñ neemt dan een deel salpeters vāder waghen oft wt der schalen / daer ghijt in weecht / ende legt het selue deel wech ende tegen de ander salpeter die noch inder waghen leyt / legt so veel goede solfer daer teghen / dan neēt de ander salpeter oock wech / ende neēt dan den ghebleuen deel des solfers / ende deelt hem oock in tween deelen / euen ghelijck weghende inde ander schale deen helft ligghende / ende neemt dan oock een deel des solfers wech / ende laet den anderen blijuen dan legt teghen dat deel ghebleuen solfers ghelijck ghewichte colen / ghebrant van dennen oft linden hout dat met geen water gebluscht en si / daer na so legt het deel van de colen wech / ende den ghebleuen solfer deel teghen malcander / een yeghelijck ghewichte soo veel als de voorghenoemde colen / Daer nae soo neempt dan alle de bouen gheschreuen deelen des Salpeters / solfers ende colen / ende menghet al onder malcanderen / soo ghy best cont ende moecht / ende wanneert soo ghemenghet sy / soo stoot het seer wel / hoe ghijt meer stoot / soo dat poeper cleyner wort ende is oock veel te snelder int schieten wanneert aen ghesteken wort / ende droocht dat poeper wel in een schoon becken / in een warme stoue / ende wacht v sonderlinghe voor vier / Ende en doet het den ouen niet te nae / want het ontsteect van hitte als van vier. Alsoo hebdy een seker ghe-

wicht/ende wanneer ghy de materie wilt wt weghẽ/so beghint te weghẽ ander materie/eñ doet ghelijc als voor/aenmerct de leeringhe wel/want si is de beste eñ sekerste leere so in dese const sijn mach/wãt wãneer eenich vãder materiẽ meer is/dãt sijn soude na deser leere/so hebdy v werc gãsch om niet ghedaen eñ tot dẽ wercke verdoruen/Ende wie dese voorgheschreuen leeringhe verstaet/dien ist ghenoech.

Hoe hem de materie schickt vant stoten.

Wanneer ghy de materie stoot/soo wort hy onder malcander verwandelt ende wort een weynich vocht dat suldy niet achten/wanneert ghenoech ghestoten is so neemt wt/ende drooght het wel/so worden daer groote clonteren ende de materie blijft aen malcanderen. Die clonteren laet alsoo blijuen/want de materie verderft min aen de clonterẽ/dan wanneer hy van malcander is ghelijck meel ende dat heetmen ghecoorent poeper.

Van verdoruen poeper/hoemen dat in menigherley wijse weder brengt/ende goet poeyer daer wt maeckt.

Is een poeper verdoruen van ouderdom/ende nochtans de salpeter daer in is/ende is goet/soo neempt dat poeper siedet met goeden wijn/roeret wel/tot het hem van dickte weghen niet en wil laten roerẽ/ende doet daer toe dan versche colen so veel als ghy behoeft ende doet dat dan in een goedẽ haren sack/ende hangt den sack in eẽ heete stoue/tot dat het poeper wel ghedroocht sy.

Hoemen quaet poeper van malcander scheydet ende wederbrengt in een ander wesen.

Neẽt dat poeper eñ doet dat in eẽ pepersack/eñ doet wijn in eenẽ ketel/eñ siedet tot het een sode siet eñ hangt den sack met den poeper daer in/so gaet de salpeter in de wijn/eñ de solfer blijft indẽ sack eñ ghiet den wijn af dat hi cout werde eñ neemt den salpeter wt/eñ siet den wijn weder eñ doet een weynich salarmoniack daer toe soo scheydet hy hem.

❧ Verdorven poeyer weder te brenghen tot sijn rechte wesen.

Het gheschiedt dicwils / dat het poeyer van ouderdom cranck wort/ende dat de colen te vocht worden / oft dat de Salpeter niet wel ghesuyuere en is / ende dat poeyer verderft. Dat selue poeyer suldy aldus weder helpen / Neemt goeden ghebranden wijn / ende siedet daer in Salpertica / ende Salpeter al euen veel / ende ghy sult dat poeyer alsoo met heet siedende wijn besprenghen / ende dat daer nae seer wel stooten/ende ghy sult nemen eenen aerdẽ pot / ende vullen de materie daer na wel ghestoten daer in / ende ghy sult den aerden pot wel bouen toe maken / ende settense in eenen backers ouen/die niet te heet en sy / ende laet dat poeyer inden ouen wel drooch worden soo neemt het dan wt / ende verstoot het dan een weynich ende niet te veel / soo coempt dat poeyer in allẽ dinghen weder tot hem seluen / ende wort beter dant te voren gheweest is.

❧ Een seker ende goede leere/hoe ghy die drye stucken / Salpeter solfer ende colen / wanneer sy ghestoten ende tot poeyer onder malcander ghemenghet sijn/ weder van malcander scheyden sult.

Wildy buspoeyer van malcanderen scheyden / als dat ghy den Salpeter so wit hebt als te voren / ende den solfer alleene eñ de colẽ alleene / eñ dat yeghelijck soo versch sy alst te vorẽ is gheweest/ so neemt dat poeyer so veel als ghi wilt/ ende doet dat in heeten azijn/dat het een derdendeel ouer het poeyer gae/eñ laet het eẽ wijl staen /neẽpt dan de colẽ af met eẽ doecrkẽ/dat ghespannẽ sal sijn tusschen een gaffelken / eñ ghiet daer na den edick in eenẽ pepersack/ so gaet den edick daer de salpeter in gheſolueert is / door den sack/ eñ de solfer blijft indẽ sack/wãt de solfer en mach int water niet solueren noch vã gheẽder vochticheyt als salpeter doet/ ende daer na so ghijt door ghedaen hebt/so siedt den azijn in dier manierẽ alsmen visch siedet / ende laet den edick daer nae cout wor-

den / soo giet den azijn properlijck af / soo vint den salpeter aenghesedt als kiselen / De solfer suldy wel wasschen wt het water / soo wort hy alsoo schoō als te voren / maer dat beste schiedt water in azijn / soo ghy hem alder eerst siedet soo doet daer in een weynich hispanien ende glitte.

Om te weten welck van de drye stuckē nie poeper te veel is / ende dat selue weder goet te maken.

Oft u een poeper te handen compt / daer te veel Salpeters solfers / oft colen in is / wildy weten welck te veel daer in is so bernt des poepers so groot als eē oockernoot / op een steen is des salpeters te veel / so blijuē daer witte ronde clootkens / op den steen / isser des solfers te veel / soo brant de solfer altijt lancsaem / tot dat tpoeper verbrāt is / het sy dat de solfer niet wel ghestoten en sy. Sijn de colen te veel daer in / so blijuen de colen also rou / als een russche met grooter onsuyuerheyt by tonderscheyden verstaet dit wel / welcke te veel daer is.

Hoemen poeper dat verdoruen is / weder in sijn rechte wech brenghen sal.

Soo ghy poeper scheydet / ende het weder onder malcander temperen wilt oft mengen / soo neempt twee pont salpeters ende een pont solfers ghelijck hy in de sack ghebleuē is / ende de colen na sijnen ghewichte / dat neemt so / ende doeter anders niet toe dan dat ghy dat te samen brengt / ende menghet met drop azijn / ende laet dan dat poeper wel drooghen inder sonnen.

Dat verschietende poeper te maken.

Neempt drye pont Salpeters / een pont grauwe solfer / een half pondt colen / het tweedendeel van een quintlijn artemicum album / ende stoot dat cleyn te samen / ende neemt een vyerken goeden ghebranden wijn / ende een vierendeel van eeu quintelijn Canfers eñ laet het onder malcāder sieden eñ wāneert cout wort / so ghiet het onð dat poeper eñ stoot het onder malcander / laet het daer na wel droogen

soo hebdy dat verschietenste poeper dat yemãt hebbẽ mach

¶ Om een laet poeper goet ende oprecht te maken.

Neemt solfer / die met den ghebranden wijn ende quicksilver ghestarckt is / als in desen boeck voor staet hoemen den solfer bereyden sal / eñ neemt den salpeter die eens deels wel ghereynicht ende ghesupuert is / wrijft de beyde stucken een yeghelijck by sonder seer cleyn op eenẽ wrijfsteen ende so sy cleynder is ghewreuen soo het beter is / ende neemt de colen van dennen hout ghemaect eñ ghebrant in eenen heetẽ ouẽ in een pot so vast ghesloten met eẽ quaet vuyl ammelaken / Ende dese specien menghet nae tghewichte onder malcander / als in desen boec voorstaet ende doet daer onder eẽ weynich cãfer ende niet te veel ende roeret dat wel onder malcander / neemt dan vanden besten gebranden wijn een weynich die ghi ghecrijghen cont / ende besprenghet dat poeper daer mede / dat het vocht ende een weynich nat worde ende niet te nadt / ende roeret een wijle onder malcanderen / ende laet het daer nae wel drooghen / soo hebdy een seer goet laet poeper ende dat beste datmen hebben mach.

¶ Wit poeper te maken / maer niet seer starck.

Neemt eẽ pont salpeters eẽ pont solfers / eñ een pont colen van wit wilghen hout / droocht het wel in eenen ouen stoot dat onder malcander tot poeper / wildy dat het seer wit ende starck worde / so doet salermoniack ende canfer daer toe / na tghewichte als voor staet te weten vier loot salarmoniack / een loot canfers soo hebdy een goet widt poeper.

¶ Root busse poeper te maken.

Neemt ghelijck ghewichte van salpeter ende solfer als voor ende neempt anderhalf vierendeel sandali / eñ wrijft dat soo ghy cleynst moecht / ende stoot de stucken wel te samen in eẽ mortier ende wildijt seer starck hebben / soo doet daer onder als bouen ghescreuen staet.

¶ Blau Buspoeper te maken.

Neempt Salpeter / als voorẽ ghescreuen staet / ende doet

rozen bloemē daer toe drye loot eñ een halue/ eñ een half pōt sauelbomē hout / ende stoot die stucken seer wel onder malcanderen/ so wort het blau gecnolt oft ghecornt poeper/ laet dan de clonterē seer wel droghē / so hebdy blau poeper / neēt sauelbomē hout voor de colen / eñ starct dat poeper als voor.

Ghelheel buspoeper te maken.

Neempt salpeter ende solfer in ghelijcken ghewichte als voor / ende neempt een half pont spicanardi / ende stoot dat wel onder malcander / wildijt starcker hebben neēt die stucken daer onder als voor.

Goede swam te sieden / ende welke de beste sy.

Item nootbomen swam is de beste ende de heetste swam diemen ghecrijghen can oft mach/ Neempt die looghe diemen ghebruyct tot den salpeter / ende snijt den swam daer in /ende laet hem sieden ontrent ses uren/ ende daer nae laet hem drooghen /ende pulueriseert hem ende stoodt hem / soo hebdy een goet ghestooten poeper van swam.

Goede swam te maken.

Neemt oock swam van boucken boomen/ ende snijt die buytenste schellen af / eñ neemt gloeyende ameringhen/ dat is gloeyende asschē dat daer seer onder malcander gloeyt eñ neemt eenen pot ende snijt de swam in stucken/ soo breet als een hant/ eñ in de dicte van eenen vingher/ ende doet het indē pot op de gloeyende ameringē/ dan legt de swam weder een laghe op dē gloeyende ameringē / dan weder een laghe vande gloeyende ameringhē /dit veruolcht tot dat den pot vol is / eñ ghiet daer water op dat het bouē de materie coemt eñ deckt den pot toe/ eñ laet hem soo staen aen deen side/ thiē daghen/ daer na neemt den swam wt wascht hem oock reyn eñ suyuer / datter geen asschen oft yet onreyns daer in en sy/ ende snoert hem dan aen eenen draet/ ende hangt hem inder sonnen te drooghen soo hebdy goede swam.

Een lonte oft swam te maken dat het niet en rieckt.

Neemt daer af soo veel ghy wilt/ ende legt hem in edick

laet hem daer in ligghen een dach ende nacht / ende hangt op/ende laet hem drooghen so wort hy goet.

Hoemen metter bussen schieten sal.

Item so wie een busse in handẽ ghedaen wort om te schieten eñ moet sijnen steen soeckẽ onder veel ander steenẽ/ groot eñ cleyne sonder schampelgioen/die sal nemen de maet vande mont vander bussẽ drye dobbel / eñ ontdoẽ dan drye dobbeldẽ draet / eñ soect dan een steẽ die niet meerder oft minder en sy dã dat snoer oft den draet rõts om gaet dã sal hy passẽ.

Item alle ijsere bussen die steen schieten/ hebbẽ haer cameren ghemeynlijck afgheset / ende en sijnse niet af ghesedt / soo neemt drye pont steens/ende twee pont crupts.

Item so wie schieten wilde een ijseren stuck ende schiet ijsere / die sal haer geuen so veel crupts als ijsers/ende siedt dat dat crupt bouen vieren niet en sy.

Item een metalen busse die ysere schiet / salmẽ gheuen drye part ijser / ende twee ende een half part crupdts ende sy en mach niet so veel veel schieten als een yseren / want sy haest heet wort/ende dan soudese periculoos sijn Ende men moetse dicwijlen nadt maken met wijn edick.

Item coempt v te handen een ijseren oft metalen busse te schieten ende niet afgheset en is den camer/oft niet en mocht weten / hoe veel dat uwen steen oft ijser weecht om v busse daer na te laden/so suldy nemẽ eenen draet eñ met den mont vander bussen / eñ de mate suldy draghen achter op de busse aent laetgat/ ende meeten den mont de wijde drye mael van tlaetgat voorwaert eñ maken dan een schreue/eñ laden dan de busse vry tot de schreue / dat is te weten de wijde vanden monde vander bussen/so verre sal de busse ghéladẽ worden.

Item als v busse aldus gheladen is / ende ghy schieten wilt ter zee soo suldy nemen een water compas oft deelen v busse voor indẽ mont af/eñ besiet oft sy leyt aen deen syde oft aen die ander/ende settense rechte. Ende nemen dan eenen draet / ende meten de dickte van uwer Bussen achter ende

voor/ende alle bussen meestendeel ghemeynlijck sijn grooter achter dan voor aenden rinck vanden monde/ eñ als ghy de mate wel ghenomẽ hebt achter daer si grootste is/ eñ draecht de selue mate voor daer sy grootste is/ende meet met den seluen drade waer sy grootste is/ ist dat sy achter grouer is dan voor/dat snijt af/ ende houwet ende vouwet in twee deelen/ eñ een vanden deelen suldy verwaren/ende dat sal sijn uwẽ punct die ghy setten sult voor op der bussen/ so is dan v busse ghelijck hooghe achter ende voor.

Maer is sy voor grouer dan achter / soo suldy eerst meeten voor/eñ als ghy achter coemt/dan suldy af snijden/ dat van desen drade ouer schiet/dat sy voor grouer is dan achter/ eñ dat suldy vouwen in twee deelẽ/ende verwaren een van desen deelen/ende setten dat achter op die busse met een oochsken/ende bringhen dat voor ouer een/met dat afsien daer de busse voor hoochste is. Ende wilt ghy voor een afsien makẽ soo suldy hem achter soo veel toe gheuen/bouen uwen ghenomen punct/ als ghy voor opsedt ende houdent dan so veel te leeger als den punct draghen mach dien ghi voor opsedt/ ende wachten dan de waghen vander zee/ende gheuen dan uwer bussen voor als dat schip legt inde waghe/ eer dat het weder oprijst met goeden fijnen laet cruyde / soo dat v busse als sy vier crijcht terstont af gae/ eer dat schip weder rijst.

Item wilt ghy te lande schieten goede schueten soo moet ghy hebben een quadrant/dat ghy weet te hooghen ende te leeghen/ende ghy sult merken oft ghy teghen berch op schiet oft dale/oft op een effen velde/ ende mercken wel op v quadrant den scheut die ghy doet/om den anderen daer nae te beteren.

Item om te doen eenen goeden scheut op eenen toorn by daeghe / ende den scheut dan weder te doen by nachte salmen aldus doen / ende men sal dan mercken by daghe

met een schip compas/ hoe dat desen toorn leyt / weder oost ofte west suyden oft noorden. Ende als ghy desen scheute schiet/ soo suldy eerst nemen een draet/ lancx de busse ende laten den draet met eeñ loot voor aenden mont af comen / tot op de aerde/ ende onthoudē de hoochde /laten daer staen een teecken / een stocxken oft priem van eender dagghen/ ende achter aendē steert vander kerren/ oock een teecken inde aerde / dan neempt u quadranten ende besiet oft u busse recht staet / dat sy niet te leeghe aen deen sijde oft aen dander en stae/ Ende dan suldy nemen een lopē tafel / breet van twee vingheren / ende lanck van anderhalf palme wt gheholt eñ weder gheplat met was aen deen sijde / ende een punctken aen de ander / ende als ghy schieten wilt eer ghy schiet / soo sedt dese tafel inden mont vander bussen/ eñ laet een loot met een punct boven vander bussen neder comen in dese looden tafel int was/ eñ dit punctken suldy wel bewarē/ dat hy niet wt en gae. Eñ dan schiet u busse af/ dunckt u dat eenen goeden scheut is/ so onthout desen voorschreuē punct/ ende uwē punckt inde wassen tafele / ende die hoochde oft leechde opt quadrant/ eñ met dien punct/ suldy by nachte weder schietē den seluen scheut.

Item oft u ter hant quame een ijseren oft metalē stuck dat geladen ware te schieten met den lepel ende niet en wiste oft te seer gheladen ware oft niet / soo doet aldus / ghy sult eerst wt nemē uwen steen/ eñ dan nemen een lance eñ smijten dat ijser af/ eñ maecken den stock viercant scharp / eñ daer mede boren door dat cruyt/ tot op den eers vander bussen / eñ dan sedt uwen steen weder om in / ende dan schiet de busse af/ eñ ghy sijt seker datse niet onstucken springhen en sal.

Hoemen een yeghelijck busse/ si is groot oft cleyn laden sal met den poeyer / proppen/ ende steenen clooten na rechter maten/ dat het der bussen niet te licht oft te swaer en is.

Na dese leere suldy een yeghelijck busse / sy sijn groot oft cleyn de mont vander bussen netten/hoe langhe de loop van binnen sy/tot aen den bodem/ende deelt dan de selue mate in vijf ghelijcke deelen een deel sal de proppe sijn / soo hy inder bussen wort gheslaghẽ/ ende dat ander deel sal den steen sijn eñ de drye deelen sullen achterwaerts van binnen gheladen sijn met goedẽ poeper eñ dit maect eenen goedẽ sekerẽ scheut.

Item so ghy een busse ladet ende daer mede schieten wilt/ so neempt een prieme / eñ steect hem tot het laet gat in tot op den bodem/door dat poeper/eñ hebt dan laet poeper by v/eñ stropt den prieme na/ eñ doet so vele daer af in/ dat ghi tlaet=gadt vult/want de laet poeperen sijn seer heet eñ scherp ende onsteecken dat ander poeper seer haestich inder bussen/eñ oft dat poeper inder bussen verdornen ware / so helpt hem dat laet poeper dat het scheydẽ moet maer ghy sult traech poep=er op de busse ende op dat laet gadt leggẽ/op dat laet poeper/ op dat ghy daer van comen moecht. Ghi sult v oock wachtẽ dat ghy nemmermeer dat selue goet poeper op het laetgadt aen steect dat voorghenoẽde traech poeper suldy altoos eerst aensteken/soo muechdy sonder schade daer van comen.

Wildy wt een busse schieten sekere schoten/ so siet dat ghy den eersten scheut niet te hoogeren schiet / oft ghy en muecht niet haest in comen / oock suldy weten dat ghewichte des steens ende der proppen ende des poepers / ende sijn cracht wat het draghen mach.

♣ Een verscrickelijcke scheut te maken/wanneer de scheut vander bussen vaert/dat hy ouer hondert spronghen doet.

Neemt grau pampier / ende lijmpt dat op malcander alsoo groot als de proppe sijn sal/ende en slaet den proppe niet op dat poeper / ende oock niet gheheel in binnen der bussen / ende ladet den steen voor de proppe / ende maeckt den steen vast met houten spien / de selue spien suldy af slaen recht op den steen / ende verstopt den steen met een aerden doeck ende

stelt de busse in ghelijcke ghewichte/ende steecktse dan aen/ soo vliecht den steen vander bussen/ ende doet ouer hondert sprongen/ende de busse moet voor wel verwaert sijn.

Hoe een busse alderbeste leyt.

Wanneer sy hart leyt/ soo breecktet hart teghens hart/ ende en mach niet ghedueren/ ende daeromme salmē de busse in saecht hout legghen / men sal oock achter de busse loot ghieten twee vinghers dick/ om dat sy een sachte stoot hebben mach. Men salse niet dieper leggen/ dan een stroohalm breet in/ouer de helft/ soo legt sy meesterlijcken wel.

Hoemen wt eender bussen veel clooten met een aensteken schietē sal/ende dat een yeghelijcke cloot sijn bysonder slach gheeft/ende nochtans niet meer dan een reyse gheuiert oft aenghestekē en wort.

Doet inden eersten soo veel poepers inder busse als de cloot lanck is/ ende slaet de cloot op dat poeper eñ weder soo veel poepers/ ende weder eenen cloot daer op/ende ladet de busse met clooten ende met poeper tot dat sy vol wort/ het sal een yeghelijcke cloot een doorgaende pijpken van bleck hebben dat dat vier van dat een door dat ander gaen mach. Die gaetkens sullen soo groot sijn/als de scherpte van een spille/ ende doet laet poeper door de gaetkens/ ende stoot een solfer keerse daer in/ ende steectse aen/ soo geeft het den eenen slach na den anderen/tot dat de busse gantsch ydel is.

Om een busse af te schieten/die langhe gheleghen heeft ende niet gaerne lossen en wil.

Neemt een yser daermē de busse mede ladet ende dringt de cloten daer mede beter inwaerts oft de proppe omkeert een dwerse vingher oft meer/ eñ ruymt dat laetgat met een prieme eñ stopt daer weder goet laet poeper in / eñ steectse dan aen/soo gaet de busse af ende de cloot vliecht daer heuen.

Hoemen eenen seer luyden scheut doen sal.

Legt was tusschē den prop eñ dat poeper/eñ doet een droppel quicksiluers van binnē int laetgat/so gheuet luydē slach

❧ Een sekere scheut te doen.

Siet toe dat ghy int eerste weet / hoe sterck dat het poeper sy / hoe verre dat het draghen mach / hoe veel poepers datter sy hoeswaer de steen is teghen tpoeper / ende dat de proppe ghelijck / ende van een hout sy / dat de busse seker stae / ende hem niet en onstelle ende dat de proppen gedreuen worden / ende dat sy niet voor wt den loop vander bussen en steken / bysonder soo siet wel toe / dat de busse recht staet / ende oock recht ligghe / dat het een radt niet een stroohalme hoogher en staet dan dat ander / ende wanneer ghy de busse na deser leeringhe ladet / soo en condy gheen scheuten faelgeeren.

❧ Hier na volcht menigherley maniere om vier werck te maken.

Item inden eersten om alle gemeyn vierwerck te makē / soo moetmen hebben de nauolghende dinghen. Neemt ten eersten vier pont serpentijnen buspoeper / een pont solfers / salpeter ende rasijne van elx een vierendeel / dit tsamen nat ghemaeckt met oly die geen sout in en heeft / indien men die ghecrijghen mach / ende met een luttel wijnedick / ende eer ghy legt v lance oft ballen so suldy eerst proeuen v materie / oft sy te starck oft te slap is / ende dit aldus / maect een balleken van v materie in een doecxken / ende clopt dat hert / eñ dan doet het voort bernē. Ist sake dat het rasch wech bernt / soo is de materie te sterck / maer bernet lancsaem ende verre van hem blaest / ende dueret langhe soo ist goet / maer ist te sterck / soo salment crancken met rasijn / solfer / olie.

Item de olie is van materien dat sy doet ghestadich bernē / die wijn edick onderhout langhe goet / de salpeter blaest eñ gheeft cracht / de solfer maeckt vier / de rasijne maect cranck de materie ende bernt die pinne waer sy aen coemt.

Na dese materijen suldy v regeren / ende weten hem te helpē ofte sterck oft te slap is,

Item aldus salmẽ snijden een sack eender vier lancen eñ dan laden met deser voorschreuer materien / ende als sy geladen sijn/ bewindense wel met cabel gaeren/ ende daer nae begietense met herpie ghemengt met solfer ende vedt.

Item van deser voorschreuer materien salmen laden alle cleyn ballen wt der hant te worpen oft wt steen bussen te schieten oft vierpijlen wt bussen te schieten/oock met der seluer materien.

Item alsmen desen bal schieten wil wt der bussen/so salmen daer in boren vier gaten doorgaende ende vullense met goet cruydt ende stroyen eenen haluen lepel cruydts inder bussen/ eñ gheuen een van desen gaten vier/ ende setten hem dan inde busse/ende laten dan de busse van voren vieren.

Item om ballen te maecken wt groote stucken te schieten / machmen makẽ in tweederhande manierẽ. Die eerste maniere aldus/wilt ghy uwen bal hebben/dat hy wel ront sy/ soo snijt hem van acht stucken opt compas/so wordẽ sy wel rondt / dan soo neempt dese voorgheschreuen materie / tot vijf oft ses ballen toe/dan suldy nemen een once olium Candida/ een once Peter olie twee oncẽ kemolie / twee oncen termentijn/een once schiedt water/een once quicsiluer een once canfer/dese dinghen suldy menghen met de ander materien ende legghen inden bal / inde midden drye oft vier serpentijn looden / na dat den bal groot is ende noch suldy daer in doen twee oncen gheraspt loot / ende uwen sack suldy maken van goet nieu canifas/ende bewoelen hem wel met goeden stercken cabel gaern ende daer op suldy hem beghieten met herpis/ende eer ghy hem vult/soo suldy hem noch eenen rock maken van nieuwen canifas ende daer op woelen als hy gheuult is ende begoten / maeckt hem weder een anderen rock / ende woelen noch eens / ende beghieten hem weder.

Item alsmen desen bal schieten wil wt der bussen / soo salmen daer in boren vier gaten doorgaende ende vullense met

goet poeper / ende stropen eenen haluen lepel crupts inder bussen ende gheuent een van desen gaten/ eñ setten hem dan inde busse/ende laten de busse van vozen vieren.

Item om quicsiluer te brenghen in vierwerck/ moetmen nemen loot ende smeltent/ende alst ghesmolten is/doen dan daer dat quicksiluer in/ ende roeret dan omme te samen/ eñ alst cout is/raspent dan cleyne/ende doent dan in v materie/ soo en loopet niet tsamen/maer blijft verscheyden.

Item met deser seluer materien machmen ballen maecken op dese maniere/eerst eenen cleynen bal bewoelt ende begoten met een langhe zwicke int laetgadt / so dat sy door drye oft vier decken gheuult comen mach / eñ dan maect eenẽ anderen sack/meerder dan den eersten / soo dat daer den eersten bal in mach/eñ als ghy hem in legt/ so legt eerst een hant vol crupts onder / eñ vult hem dan so rontom op / eñ bewoelten eñ beghieten dan ghelijck den eersten / ende dese sal hebben twee laetgaeten/een van hem seluen/eñ een vandẽ anderen/ dat daer door comen sal/eñ dat also veruolghen/ tot vier oft vijf ballen/den eenen rock bouen den anderen/eñ den oppersten sal hebben/is hy van vieren/vier zwijcken/ende die daer onder is drye/eñ daer na twee/eñ daer na een. Eñ die materie sal sijn hoe meer onder / hoe slapper / oft hy soude bersten buyten af/ende niet onder/eñ dat bouẽ coemt sal sterckste sijn.

Item soo wie wilt vierpijlen maecken wt bussen te schieten / die sal sijn sacken nadt maken in lijnolie / oft steen olie ende terpentijn /ende latense dan weder drooghen / eñ laden se dan met deser voorschreuen materien / ende en wilt ghy hem niet hebben terstont bernende als ghy schiet / so neemt een cathoenen lonte/ende maectse nadt/ in lijn olie ende terpentijn ende laetse weder drooghẽ/ende bintse met den eynde int laetgadt vanden sacke / ende met den anderen eynde op de proppe vanden pijle tusschen de veeren / ende geeft de lonte dat vier/ ende dan sedt de pijl inde busse/ ende schietse af / maer v materie van pijlen sal een weynich starcker sijn

dan van lanchen oft ballen.

Item wie dat pijlen wt boghen oft bussen schieten wil oft lancen oft targien worpen wil om playsier oft ghenuchte/ die maect dat laetgat achter/maer wilt hy hebben dat quaet doet/ende mede berne/soo maect dat laetgat van vore.

Item wie wilt maken vier lancē met playsier oft genuechten te bernen/die salse laden aldus. Maect cleyn ballekens van wercke/ende bewintse met goeden gaern/ ende als ghy dan dese lance laden wilt/so legt eerst op den bodem van der lancen werck/op dat werck materie/ ende op de materie een hant vol goet cruyt oft poeyer/eñ opt poeyer/ ballekēs twee oft dry na dat de lance groot is / eñ dan op de ballen weder werck eñ opt werck materie/ende op de materie poeyer ende opt poeyer ballen / ende dus voort tot datse geladen is ende als ghijse wilt barnen soo gheeft haer vier van voren.

Item wie wilt laden een bierpompe/die sal aldus doen soo hier staet/hy sal maken ballen van goeden starcken canifas eñ vullense met deser voorschreuen materie ende bewindense wel/ende als ghy dese pompe laden wilt so doet aldus. Men sal eerst nemen een yseren draet wel recht also lanck / als de pompe is/eñ settent int midden vander pompen/ende leggen dan eerst werck onder ende dan opt werck materie/ eñ op de materie goet cruyt/ ende opt cruyt den bal / door den draet/ ende drijuet met een ghehoolt hout wel stijf/op de materie eñ cruyt ende weder den bal door den draet. Ende drijuet met een ghehoolt hout wel stijf op de materie/eñ cruyt/ eñ weder den bal door den draet / eñ so voort tot dat de pompe vol is/ eñ alle de ballen sullen comen door den draet. Recht soo dat dat laetgat / tegen dat ander laetgat stae. Eñ als sy vol is/ dan treet den draet wt/ so staet dat een laetgat recht tegē dat ander/eñ so vliegē sy recht wt. Eñ ist dat ghy wilt datse seer verbrandē/ als ghijse schiet so doet daer inne geraspt loot eñ ghebroken glas/eñ dan maect de ballē van wercke/ bewoelt met seylgaren/om meer ende gheringher te bernen.

Item so wie wilt maken vier potten oft bareelen wt meersen oft schepen te worpen/die make in elcken pot.xx. oft.xxx. ballen / nae dat den pot groot is/ ende legt onder inden pot werck materie/ende op de materie poeper / ende opt poeper ballen/ende dan weder werck ende materie/ende dan weder poeper/soo dat daer toe behoort/ende bewinden dan den pot dat hy niet en breke int werpen / ende dan binden een lonte met acht oft thien eynden/om de pot al om tonsteken/eñ dan worpt den pot ende als hy valt ende berst / soo ontfunct dat poeper eñ de materie vanden lontẽ/die daer omme ghebondẽ sijn. In dese pot moechdy oock legghẽ minck pyers oft ghijse hebt/ende dit crenckt seer den vyanden.

Item wildy maecken vier ballen die inden water bernen/ neemt onghebluschten calck ende solfer ende olium benedicti van elcx euen veel/ maect daer af eenen bal/ende wanneer hy int water compt soo bernt hy selfs.

Itẽ als ghy maect eenen bal/ die ghy niet wt doen moecht met geenen water als hy bernt so neemt twee loot canfers / drye loot oliũ benedicti/eñ siet dat tsamen/eñ alst ghesodẽ is/ eñ cout is/so neemt goet poeper/ eñ maect daer ballen af / eñ alst brant so en mach niemant wt doen met eenighẽ water.

Item noch een ander vierwerck dat cleeft aen mueren oft schepen. Neemt herpus/ solfer/ peck / lijn olie oft steen olie/ ende smelt dat tsamen van elcx euen veel/eñ alst ghesmolten is/so doet daer toe grof cruyt/ende als dat cruyt oft poeper is datment mach inde hant houden/ so maect daer ballen af eñ wanneer ghijse schietẽ wilt/ so boort daer vier gaten in door/ ende ruymptse op met goeden poeper / ende bewint den bal met cleynen wercke/ende dat werck wel bestreken met materie eñ dan weder ghedroocht / eer ghy schieten wilt eñ als ghy dan schieten wilt so stropt poeper in de busse ende geeft van voor vier/ende waer dat aen coemt tmoet cleuen.

Item wildy maecken vierwerck van menigherhande werpen / doet in v materie spaensch groen herpus canfer

solfer/ terpentijn/olie van lijnsaet/olium benedicti salarmoniack/ dit heeft inder nacht veel colueren / ende is eenlijck om sien.

Hoemen tot een peghelijcke busse seer goede vierclooten maken sal/datmen die wt der bussen schieten mach.

Neemt buspoeper soo veel ghy wilt/ende werct dat met ghebranden wijn/ eñ maect een deeghe daer wt datter so veel sy als een cloote/ ende neemt drye haeselaeren stocxkens/eñ die steect door de cloote / eñ die stocxkens sullen so groot sijn als scrijf pennen/eñ ghy sult de cloot ouer trecken met grof canifas/eñ dien in solfer wentelẽ/ eñ weder ouer treckẽ met deech die met half salpeter ende half solfer ghemengt sy ende ouer trect dat weder met canifas/ ende ouertreckt dat weder met deech als voor ende ten lesten ouertrect het met stucken van pepersack lakẽ ende met ijserẽ draet cruyswijs daer ouer / eñ daer na soo wentelt de cloten in half solfer eñ half hers. Eñ wanneer die clooten alsoo bereyt sijn/ so boort met een boorijser cruyswijs daer door/ ende wanneer ghy schieten wilt so boort een gaetken door den prop / dat de gaetkens ghelijck tegen malcanderen sijn/eñ neemt dan een cleyn rijsken ende stootet door de cloot/ende door de proppe / in dat poeper dat ghy verschietẽ wilt/dat het op malcanderẽ ghelijck responeert ende steect dan de busse aen soo vaert het heenen.

Oft ghy gaerne wildet weten waer henen ghy des nachts schieten sout.

Neempt thien pont hars /een pont smeers oft vetds ende smelt dat in eenen ketel / ende doet den steen daer in / ende neempt hem terstont daer wt /ende worpt hem in buspoeper dat blijft hanghende /ende weeckt hem aen den hars/ ende daer na suldy de busse daer mede laden / ende met goeden ouden lijnwaet wel verstoppen / ende schiedt wanneer ghy wilt /soo siedy den steen al bernende wt der bussen vlieghen ghy en derft den steen niet aensteken/ want hy sal selue ber-

nen wt der bussen/wanneer ghy de busse aensteect.

Hoemen een vierwerck maken sal / ende by nacht wt worpen / daer mede ghy wel van v sien moecht.

Neemt een weynich anthimonie / een pont hars drye pont solfers / salpeter een pont/ colē een pont maect daer wt tseuētich clooten oft ballen/eñ wanneer ghijse behoeft / soo steect een cloot aen/worpse wt/ bernt seer langhe eñ oock seer claer en licht/dat ghy wel siet oft yemant omtrent is oft niet.

Oprechte vierpijlen te maken.

Neemt vijf pont salpeters / een pont solfers / ende een half pont colen/eñ stoot dat in een mortier seer wel onder malcāder / ende doet olium benedictum eñ ghebranden wijn daer onder/ tot het ghenoech is eñ maect een deech daer wt/ ende kneet des deechs so veel aen de pijlen / als ghijs hebbē wilt/ ende doet die aen eenen stock oft hout in eenen warmē ouen dat hy wel drooghe/ daer na neemt hem wt / eñ schaeft ende maeckt hem met een messe/als hi sijn sal/ende ouertrect hem met een cleyn suyueren doeck/ ende bint hem wel met eenen draet / ende wentelt hem daer nae in solfer/ende hars/ende merct dit wel aen.

Een vier te maken datmen draecht oft voert sonder grooten arbeyt/een halue oft gantschen dach oft nacht/ende datmen aen tselue vier een solfer keerse onsteken mach.

Soo neempt van die groote biesen ghelijck daer in de staende wateren wasschen / neempt de selue biesen siedt die in goeden wijn / daer Salpeter in ghesoden sy / ende wanneer sy alsoo ghesoden sijn / soo neemptse wt / ende droocht de selue biesen aender Sonnen / ende treckt hem syn groene buytenste huyt af / ende steectse aen een bernende cool / dat het onsteken mach / ghy sult daer af een spanne lanck wel draghen een mijle weechs verre / ende wanneer ghy wilt vier hebben / soo steeckt een solfer keerse daer aen / soo hebdy vier.

❧ Haghel gheschut te schieten.

Neempt een harde proppe / die thalf deel corter is / dan hy breet sy/ende ladet oft doet hem/ ghelijck oft effen inder bussen/ende ladet dan noch vier steenen aen den proppe / dat sy den proppe niet aen en rueren / ende slaet wel ghebranden leem daer toe / die met vijlsel van yser / met sout / ende met pappelen sap wel ghebrant sy/ ende stoot dan veel steenē inder bussen/die so groot sijn als eyer oft grooter / ende stoppet dan wel met de voorgheschreuen leem / tot dat de busse vol sy/ende stoot oft slaetse metten stamper wel vast op malcander ende siet wel toe dat ghy de busse wel verwaert / datter niet voor de busse en is/dan steectse aen.

❧ Een goet angel te schieten onder eenen hoop volcx.

Ladet de busse seer starck met een proppe van boechen hout/eñ doet v maecken een ijseren plate voor den prop/ also breet als de prop is soo veel ysere stucken ghy dan verschieten wilt/ladet die alle te gader voor dat plaetkē / welck voor de proppe is.

❧ Wt een busse met water te schieten/soo verre als met poeyer.

Neempt salpeter distileert daer water af ende brenghet solfer tot olie ende salarmoniack oock tot water ende neemt olium benedictum / daer toe na tghewichte als ghy hooren sult. Nv neemt ses deelen salpeter waters / twee deelen olie van solfer.iij.deelen salarmoniack water / twee deelē oleum benedictum / ladet dan die busse seer vast met proppen ende steenen / ghiet dan dat water binnen in den thiendē deel eñ steectse dan subtijliicken aen/dat ghy daer van comē moecht siet wel toe dat de busse seer starck sy. Met eender ghemeender bussen / schiet ghy met desen water drye duysent schredē ende het is seer costelijck.

❧ Een pael oft hout int water te verbernen hoe diep dat hy staet.

Neemt stucken van out lijnwaet/ ende net die in oleo bene-

dicto/met water van salnitri/ eñ bewint den pael met desen ouden lijnwaet/ ende schiet een barnende vier pijl aen desen pael/so onsteect dat lijnwaet/ ende dat lijnwaet sal eerst om den pael wel vast gebondẽ sijn/ want het brant int water by xxiiij. vren eer sy gheheel verbarnen/ eñ dat vier vanden lijnwaet keert het water van hem/ tot dat de pael al verbrãt is.

Seer goede vierpijlen te maken.

Neemt drye pont salpeters/een pont solfers/ een half pont colen/tot ende stoot dat poeper/knedet met ghebrandẽ wijn ende maect dan een cleyn sacxken van canifas/soo lange als den pijl is/ ende doet den deech die ghy ghekneedt hebt/inden sack/stoot den pijl daer door/ende verbint hem met goeden draet/oft garen achter ende voor/ende wentelt hem daer na omme in solfer oft in hars/so hebdy goede vierpijlen.

Hoemen maect/datmen het water doet barnen.

Neempt ongheleschten calck/ ende alsoo veel solfers nae ghewichte/ ende wt dier materien maeckt een deech/ eñ sprengt daer op water soo onsteect het van selfs/ ende ghiet olie daer op soo lescht ghijt.

Vlieghende vier te maken/dat hooch inde locht vlieght.

Neemt colofonia dats grier peck een deel/ tweedeel leuende solfer/eñ drye deel salniter/dat wrijft altegader seer cleyn eñ wrijft het dan met een weynich lijnsaet smout oft olie vã bayen/dat het worde als een confectie/ ende doet dat in een eycken busse die lanck is/ende steect het aen/ ende blaest inde busse/ soo vlieghet daer henen daer ghy de houten busse keert oft hout.

Een starck vier te maken dat oock seer goet is.

Neempt het grootste vanden termentijn ende daer toe solfer/ ende olie/ ende eyer doderen wt ghebrandt/ daer af neempt van een yeghelijcx euen veel/ ende roost het properlijck in een panneken by een vier ouer de coolen/dat het worde als een confectie/ neempt daer toe dat vierde deel was/menghet dat al te gader onder malcander/ ende doet

het dan in een ossen blase/ die wel bestreken sy met olie/ende maect het toe met was/ ende wanneer ghijt oorbooren wilt/ so legt de materie op een plaetse daert locht is / eñ wanneer den wint daer aen coemt/so wort het bernende/ende ist darmen water daer op ghiet soo ghecrijghet vlamme.

Goede vierpijlen te maken die niet roestich en worden hoe langhe dat sy ligghen.

Bepeckt de ijsers / soo ligghen sy soo langhe als ghy wilt/ dat sy nemmermeer roestich en worden.

Vier pijlen te maken/die van selfs onsteken wanneer sy comen ter plaetsen daer henen sy ghe-schoten worden.

Neempt goede swam / ende snijt hem soo breet als twee stroohalmen/ ende twee dwerse vingheren lanck/ die steeckt voor int sacrken daer dat yser wt gaet/ in der lencten dat het aent poeyer coempt/eñ wanneer ghy schieten wilt/ so steect de swam aen/ende schiet dan so bernt de swam achterwaerts tot op dat poeyer/ende soo verbrant dan de pijl/wanneer hy coemt op de plaetse/daer hy gheschoten wort.

Goede vierpijlen te maken.

Neempt twee deel salpeters/ een deel solfers twee deel sciet poeyers / ende haers oft peck cleyn ghestooten oft ghewreuẽ onder malcander/ dan laet v een holle pijl draeyen / den selven vult met desen poeyer stoot het wel hardt op malcander maect achter een wiecke daer in soo lanck ghy wilt / na dat de pijl cort oft lancsaem onsteken sal / ghy moecht hem oock wentelen in solfer ende haers.

Oft neempt twee deel Salpeters ende een deel solfers twee deel schiedt poeyers / ende maeckt het vocht met lijnsaet smout/ ende vult den pijl daer mede/ ghy moecht hem op een arm borst aen steken / aen een laetgadt / laet hem eerstwel bernen/ op dat hy int af vlieghen niet en blussche oft wyt en gaet.

¶ Een vierwerck in een stadt te maken om playsier oft ghenoechte.

Neemt een holle tichel/ oft laet v tot die raeymaecker een dick hout hol boren/ maer niet al door/ ende also dat tgat na der lencte door dat hout gaet / alsoo boort nae die dicte des houts gaten tot in dat gadt daert nae der lengde gaet / vult dat langhe gadt met desen bouen ghescreuen poeper/ stoot het hart op malcander / ende inde ouerdweerse gaten stoot poeper/ van twee deel salpeters/ twee deel poepers/ ende dat half deel solfers cleyn onder malcander ghestooten / steecket aen/ so siet ghy een schoone tijt cortinghe sonder schade.

¶ Een pijlyser te harden/ soo hart oft stael waer/ eñ is oock so profijtelijck op plat harnasch ende licht harnasch/ als oft voor stael ware.

Neemt een cruyt dat heet verbena/ ende heeft blauwe bloemen/ neempt dat selue metten stele/ ende tcruyt alsoot daer staet/ eñ stootet in eenen mortier/ daer na druckt het sap wt door een doeck/ eñ doet dat water in een glas/ daer na neemt des seluen waters also veel als ghy meent dat ghy behoeuẽ sult tot die hardinge/ eñ also veel mans vrijne die niet werm en is/ eñ menghet wel onder malcander/ ende na paesschen wanneer men tlant om worpt ofte plouchet/ so vintmen wormen die cleyn sijn eñ hebben roode hoofden/ ende men heetse in hoochduytsche sprake aeghẽrlijn/ de selue neemt eñ druct daer oock dwater wt/ ende doet tselue water int voorgenoẽde water oft sap van Verbena/ ende wanneer ghy daer mede wilt harden / soo suldy dat yser in tvier niet te root laten worden dattet niet te heet en wort / eñ steect het dan daer in so ver ghijt harden wilt/ eñ laet de hitte van hem seluen vergaẽ tot dat het gout verwe vleckẽ ghecrijcht/ dan so coelt dat weder in tselue voorgenoẽde water / eñ latet dan daer mede staẽ want liet ghijt seer blau wordẽ/ so soudet te weeck sijn.

¶ Hoemen goeden olium sulphuris maecken sal/ dat tot stercken vierwerck seer profijteljck eñ goet is.

Die daer in de menichte ende stouthept te bouen gaet die sal slaen teghen de vyandẽ met ontplokẽ bannieren / eñ met gevierde spitsen / twelc daer is deerste manier. Maer die hem seluẽ dunct ongelijc te sijn inde menichte oft macht der vyãden die sal met zijnen rechtẽ hoorn oft vlueghel / deslincker hoorn der vyãden drijuẽ / dwelck daer is de tweede maniere.

Maer die daer kent dat zijn slincker vlueghel wel starck genoech is / die sal aengrijpen de rechte vlueghel der vyanden / twelck daer is de derde maniere. Maer de welcke daer heeft in beyde de hoornen ghelijcke geoeffende crijschlupdẽ eñ goede ridderen ende rupteren / die sal met beyde de vlueghelen beghinnen / dwelck daer is die vierde maniere.

De welcke daer wel regeren can de lichte wapenen oft wel daer mede can ommegaen / die sal beyde die vlueghelen der vyanden aengrijpen / ende sal de busschutten voor den middelsten hoop stellen / twelck daer is de vijfste maniere.

De welcke daer op den hoop oft menichte zijner ridderen ende crijschlupden ende op haer vromichept / sijn betrouwẽ stelt / indien dat hy wilt slaen / soo sal hy met zijnen rechten vlueghel / de slincker vlueghel zijner vijanden bestooten / eñ het ander deel sijns heyrs wt streckẽ als een braet spit welck daer is de seste maniere.

Die daer kent dat hy den minsten hoop ende de crankste crijschlupden heeft / die sal nae de seuenste maniere / eenen berch / een staende water / oft een vlietende water / oft eenich ander behulp nemen ende tot zijnen voordeel kiesen / maer die meest betrout zijnen reysighen hoop / die neempt inde hoochte met zijn reysighers / eñ handele met den reysighen hoop.

Ende die welcke tvoetvolck meest betrout / die soecke den rupteren een bequame plaetse / eñ vechte met den voetvolc.

Soo ghy meent datter een verspier den vyanden int leghet mochte zijn / soo sullen op eenen dach een yegheliick ende alle te gader wt haer eyghen tenten / ende hutten oft

dopen ontboden worden / soo vintmen den Verspier van stonden aen.

Wort ghy ghewaer dat de vyanden uwen aenslach vernomen hebben / soo ist van nooden dat ghy uwen aenslach oft voornemen verandert.

Watmen doen sal, dat handelt met vele / maer wat ghy doen wilt / dat handelt met weynich / ende met den alder getrousten / oft allene met v seluen.

In dien die crijschluyden ligghen in steden / oft besettinghen / soo hout hen de straffinghe oft boete / ende vreese recht gheschickt. Maer te velde ende op den tocht / soo doet het die hope ende beloonninghe.

Die goede hooftluyden en strijden niet / dan alleene wanneer sy sien een bequaeme tijt / oft dat het de groote noot eyschende is.

Het is een gheschictheyt den vyanden meer met hongher dan metten swaerde te verwinnen.

Vanden reysighers oft ruyteren sijn daer veel leeringen / maer ouermidts dat de selue Ridderen ende Ruyteren door oeffeninghe ende ghebruyckinghe / door geweer / ende harnasch / ende der goeder peerden seer aen neemt / soo meen ick dat het wt den boecken niet te soecken en sy ouermidts dat de leeringhe ghenoech is.

In wat maniere ghy strijden oft v oorden stellen wilt / en sullen de vyanden niet weten / op dat sy daer door niet yedt sonderlincx daer teghen verdeincken oft voort te stellen.

¶ Hier beghint de Ordinancie eñ Regement alles crijsch volcx / Oock gheslachte / namen ende getal alder bussen / daer toe al de artillerije eens gantschen veltochs / ende artillerije huys / van een yeghelijck tghewichte / swarte steen eñ loot / wt den crijschs raedt Jacoben Pruyssen Artillerije meester des doorluchtighen Cuervorst tot Sassen.

IN den eersten so behoort tot een oorloge een ouerste van tgantsche heyr met den crijschs Raden / Monsterhe-

Item soo wie wil vierwerck maken / die sal nemen dese materien / eñ maecken daer af vierwerck sterck ende cranck soment hebben wil / eñ sijn dese goet gemeyn poeyer / solfer / salpeter / rasijne / termentijn / wieroock / canfer / quicksiluer salarmoniack / peck / loot / ghelas / grof sout / spaensch groen. Om nat te maken wijn azijn / ghebrandẽ wijn olie van lijnsaet olie van noten / olie benedicti / oleum candida / peter olie spijck olie / olie van kemsaet / alle olie die gheen sout en heeft. Dese voorschreuen materien ende substancien hebben elck bysonder labeur in tvierwerck / so wie haer crachten niet en kent / hem en is niet te raden dat hijse int vierwerck brenge maer maecke vierwerck slecht ende recht dat is hem beter.

Ghemeene Oorlochs regulen / hoe hem een inder Oorloghen houden ende regeeren sal.

In allen Oorloghen ende Strijden isser alsulcken ghesteltenisse / te weeten / wat v profijtelijcken is dat is uwen vyandẽ schadelijck / ende wat hem behulpelijck is / dat is altijts v schade. Daerom sullen wy nemmermeer yedt nae der vyanden wille doẽ / oft door de vingher sien / maer alleene hanteren / dat ons profijtelijck dunct te sijn / want ghy beghint teghen v selueu te doen / indien ghy navolcht oft doet tgene dat v vyanden tot voordeel is. Desghelijcx wederomme / wat ghy voor v partije versoeckẽ wilt / dat sal sijn teghen hem / indien hy v wil daer inne nauolgen. De ghene die in de oorlooghe meest heeft geauontuert / eñ inde oeffeninge des ridderschaps meest heeft

gearbeyt / die heeft des te minder perijckels. Ghy sult nemmermeer gheen ridders inden strijt voeren / den welcken ghy eerst niet versocht en hebt. In ghebrec eñ afganck der spijsen / eñ in de vervallinghe oft verschrickinghe sijn de vyandẽ altijts beter te verwinnen / dan metten swaerde. Want inden strijt heeft dat gheluck altijt meer heerschappije dã die cracht. Gheenderley raet slaghen sijn beter dan die den vyanden verborghen sijn / eer dat ghijse doet. De geschicthept in strijden is altijts beter dan de cracht in de oeffeninghe der vyanden tot het vlien ende opnemen der seluen. Indien het vlien warachtelijck gheschiet oft versekert wort / so isser een groot betrouwen op / want die daer sijn vliende verschricken hen selfs volc meer / dan die daer verslaghẽ worden.

Het is beter achter die spitsen oft oorden groote ende goede achter hoede te hebben / dan die ridderen oft ruyteren wijde van malcanderẽ verstropt te hebben. De selue sal swaerlijck verwonnẽ worden / die daer can van die menichte eñ macht der vyanden recht oordeelen.

De nature brengt voort weynich stoute eñ onuersaechde mannen / maer door goede onderwijsinge ende aenvoeringe maect de geschiclichept veel onversaechde eñ stoute mannẽ.

Dat heyr neemt aen door arbeyt / maer door ledichept veroudert het ende neemt af.

Ghy en sult tot gheender tijt v volck in een open strijdt voeren / ten sy alleen dat ghy siet dat sy hopen te hebben de victorie. Die snelle ende onuersienlijcke dinghen verschricken ghemeynlijck / Die ghene diet onachtbaer ende weeck van harten sijn.

De welcke daer verstroptmetten zijnen den vyanden nae volcht / die wil gheuen de victorie die hy ontfanghen heeft zijnen vyanden.

De welcke van coorn spijse ende nootdruft te vorẽ niet versien en is / ende daer ghebreck af lijdt / die wort verwonnen sonder dat swaert.

Stoot hart ghesoden eyer en doyeren in een mortier/ seer wel tot dat sy worden als boter/ende neemt dan leuende solfer wel ghestooten / oock door een doeck wel ghebuylt ende menghet onder malcanderē/ roeret seer wel dat een materie daer wt worde/ende doet het dan in een cucurbith/brandet oft distilleret gantsch wt/soo hebt ghy goede olie van solfer.

Noch op een ander manier olie van solfer te maken.

Neemt solfer so veel ghy wilt/ende stoot het seer wel/ende doet daer toe Salpratecum oock wel ghestooten / ende wel ghemengt onder malcanderen / ende ghiet dat ouer ghedistilleerden edick/ ende laetet wel sieden in een pot wel toegestopt tot dat hy wel drooghe wort/ eñ doet het in een cucurbith/ende een alenbijck daer op/ ende luyteert dat seer wel/ ende set het op eenen ouen met asschen/ ende maect een goet vier daer onder/tot dat het beghint te droppelen ende maect daer na een goet groot vier tot dat ghy daer gheenen roock meer van en siet gaen. Item de selue olie is oock goet in medicijnen.

Hoemen maken sal een goet salpratica / die de sommighe noemen salpartica / daermede men alle poeyer rasch eñ starc maect/het sy schiet poeyer tot vier pijlen / tot vier ballen oft tot ander vierwerck.

Neemt salpeter ende suyuert hem / dat salniter daer wt worde/ ende wanneer ghy dat salniter drye mael gesuyuert hebt/ so doet in een ketel/ eñ doeter ghebranden wijn toe / alsoo dat den wijn drye vingher hooch bouen den salniter come/ ende doet tot een pont salniters vier loot salarmoniack/ een loot canfers/ende siet dat/ eñ wanneer dat een vierdeel in gesoden is/so doet het dan een weynich vandē viere eñ ghiet den wijn in een aerdē pot / so heet dat een salpartica/ eñ hāgt dē seluē salpartica in een pot aē een coorde in een coude kelder eñ laet hem drye of ses weken hanghen so wort hy grau/ ende ghelijck een natte looghe / ende dat beste wast dan door den pot/ ende dat edelste/ ende nae dat ghy hem daer in

ghehanghen hebt / soo gaet aenden neghenden dach daer toe/ende neemt ende wischt het sout af vanden voet vanden pot/dat daer door ghewasschen is in een schoon becken/ende bewaert dat wel/ want dat is tbeste ende sterckste stuck datmen hebben mach/ ende doetmen daer af een loot onder dertich pont materien/ so isser ghenoech/nochtans hoemē meer daer af in doet/hoe dat het alle tijt beter wort.

Salarmoniack te supueren.

Neemt so veel als ghy wilt/ende doetse in een supueren ketel / ende doet goeden wijn daer toe/tot een yegheliјck pont salarmoniack een pont goets wijns/ ende siet dan dat derdē deel in/ ghiet dan den wijn wt den ketel / in een supuer ende reyn teyle / ende ghiet dan daer nae den wiin vanden salarmoniack/laet hem drooch worden/soo is hy bereyt.

Wat nature die salpeter heeft/ende welck de beste sy.

Salpetter is van natueren cout / Salpeter wast inden velde/aen harde steenen als aluyn/alsoo hart ende also wit/ ende hem en schadet gheen regen. Die ander salpeter wast gaerne aen die mueren / ende in die kelders die kelders die daer vocht sijn/die selue is oock goet. Ghy sult wetē dat salpeter een sout is/ende hiet na tlatijn steen sout/ende bijt seer. Ende wanneer hy ghesmeert oft ghesuyuert is / soo heet hy niet meer salpeter/maer salniter/ want hy wort also cout ende drooch van tsieden/waer hem die hitte aengrijpt / dat hy daer niet blijuen en mach vander grooter conden weghen / die hy aen hem heuet. Die solfer is van natueren heet ende drooch/ende ontfangt gaerne dat vier/dat selue behout oock dat vier / soo mach dan die salpeter by die hitte niet blijuen. Also is dat oock metten quicsiluer/ende met sommighe stucken meer die tvier niet lijden en moghen.

ren ende Schrijuers.

Ten anderen een ouerste velthooftman ouer den gantschē hoop der drye hoopen. Dat is der reysighers / der altelrije oft gheschuts/ende des voetuolcx.

Ten derdē een ouerste der reysighers oft ruyteren/een ouerste altelrije meester des gheschuts/ende een ouerste des voetvolx. Daer na coemt een Stoutheyt eñ tgerecht vandē gemeenē mā besedt met zijn ordinācie eñ artijckel brief. Daer na volcht de Prouoost met sijn truwanten eñ stocknechten. Item een Prouant meester/een waghenburch meester ouer de waghens eñ de voerluyden. Een forier/herberch eñ logement te bestellen. Een Quartier meester / Waeckmeester/ schanschmeester/met timmerluyden booren/met aexen houweelē / eñ schuppen / de schermē schantsen ende grachten te makē/ &c. Het heeft oock een yegelijck ouerste sijn luytenāt.

Der Reysighers regiment.

De Reysighers hebben Renvaenkens hooft / banniere ende brantvaenkens/haer ouerste hooftluyden/ vaendrich/ turitsers / lichte peerden / schutvoerders/rotmeesters / truwanten/trompetters ende keteltrommen.

Tregiment des Artillerijs ende gheschuts.

De ouerste Altelrije meester te velde in sijn curiesch heeft twee reysighers op sijn lijf te bewaeren met sijn truwanten heeft oock sijn luytenāt. Onder dit regiment behoort oock de schansmeester / met timmerluyden ende schanschboeren de bussemeesters met hen knechten / ende voerluyden des gheschuts.

Tregiment des voetuolcx.

Hier behoort een ouerste velthooftman met sijn luytenant Monster schrijuer ende truwantē / ende daer na ander ouerste / so een vijf oft ses oft meer vaenkens onder hē heeft. Een gelijck sijn luytenāt/schrijuer eñ truwantē daer nae de hooft luyden met hueren schrijuers/truwanten eñ ionghēs. Daer na de vaendrich/ vier velt eñ ander weyfels vuerders / dobbelsolders / Rot oft borsmeesters / ghemeene knechten met

handtgheschut ende halue haeckẽ met haer vuerders. Den langen spiessen volcht gemeenlijck dat derde oft vierde glit met hellebaerden/gauelijnen/slach swaerden.

Een yghelijck hoofman ende ouerste heeft sijn eyghen spel/pijpers ende trommelslaghers. Ten lesten behoort oock in een veltocht een trosweyfel. Item cock/ suetelaers/ trossers hanen/ende vrouwen te wasschen ende ander noot druft te doen.

De namen alderley gheschuts.

De namen der bussen in sijn niet meer dan acht diemen op de raderen schiet/te weten vier.

Muerbrekers/ende vier stucken/velt gheschuts/oft mense schoon duysent namen gheeft/ soo en sijnder nochtans niet meer/sonder die mortieren ende vierbussen.

Nachtegael ende een Singherin is een gheslacht / die alle beyde schieten eenen cloot al euen groot ende swaer / alleene de Nachtegael eens deels twee voet langher is dan de Singherin.

Tghetal een yghelijcr der bussen in een artillerije.

Item vier Metzikana/diemẽ noemt in onse sprake Sharpe Metzen / vanden welcken ghemeenlijcken een daer af schiet eenen ijseren cloot / een centner weghende. Ende soo weecht de selue busse hondert centener.

Item.ij. Sana/die wy heeten basilisko/ die schieten ghemeenlijcken.lxxv.pont ysers / eñ de selue busse weecht.lxxv. centner.

iiij.Dulpicana/ diemen noempt Nachtegalen/ schieten gemeenlijcken.l.pont ysers / de selue loop oft busse weecht.l. centner.

iiij.Triplicana/diemen noempt op dese busmeesters maniere Singherin / schieten ghemeenlijck.l.pont ysers. De selue busse weecht.l.centner.

iiij. Quartana / noot oft vierdeel bussen ghenoemt schieten

xxv.pont ysers/de selue bussen weghen.xxv. centner.

Dat selue sijn vier muerbrekers / daer mede men mach Mueren/toornen/ende ander starcke timmeringhē om werpen/die hebben in haer ghetal oft somme.xviij.stucken in de gantsche artillerije toebehoorende.

Vierderley ghestachten oft manieren des veltgheschuts.

v. Tracana/oft Nootslanghen ghenoemt/schieten gemeenlijck sesthien pont ysers.

Vi. Slangkana/diemen Slanghen noemt / schieten ghemeenlijck acht pont ysers.

xiiij. Valckenetten / schieten ghemeenlijck twee pont loots Daer by behooren twee vierbussen/daer wt men vier schiet.

x. Falcona / diemen noempt halue slanghen / schieten ghemeenlijck.iiij.pont ysers oft loots. Summa.xxxvij.stucken veltgheschuts. Daer toe noch.xviij.stucken muerbrekers / soo is de gantsche summe van een Artilrije huys.lv.bussen. Daer na twee groote Mortieren/diemen noempt op de busmeesters sprake oft maniere Narren oft bolex vanden welcken een daer af worpt een centner steen / die gaen door stercke ghewulften / De selue Mortier sal weghen.l.centner.

ij. Halue mortieren/vanden welcken daer een af worpt een half centner/de selue busse sal weghen.xxv. centner.

Noch.xij.cleyn Mortieren oft bolers: vanden welcken een daer af weecht ānderhalf centner: ende en worpt niet bouen acht ponden dat maect vier inde summe.xvi. Mortieren/daer wt men vier oft steenen worpen mach.

Item steen bussen/Camerbussen/haghelgheschut/bocken/oft Tarrisen bussen/Schaerppenden/vierbussen/dobbel haken/haecken/halue haecken/ hantgheschut/als pijlen stralen ende vierbussen.&c.

¶ Hier nae volcht een schoon leeringhe/ met de welcke Maximilianus in sijnder iuecht/ door sijne versochte treffelijcken Raedt/ Ridderen/ Capiteynen/ ende Hooftluyden onderwesen ende gheleert wert.

Alder edelste doorluchtichste vorst/ Ouerdenct wat ghy sijt ende worden sult/ hoe moechdy godt te vollen bedancken ende louen/ vanalle de weldadē die hy v door sijn genade heeft verleent/ want hy v bouen ander menschen groot gemaect ende verheuen heeft/ als een vorst ende prince ouer sijn volck te regeeren/ O heer/ en laet in v niet vercouwen/ de vreese godts liefde ende gerechticheyt/ waerheyt/ getrouwicheyt/ miltheyt/ ende barmhertichheyt. Alsoo v ouders eerlijck ende ghetrouwelijck hebben ghedaen/ twelck ghy altoos sult in ghedachtenisse hebben/

Int beghin van dijner edelder iuecht/ leert regerē door verstant en duecht. Ten eerstē hebt godt lief/ hout sijn gebodē/ wacht v van sonden/ so verre het mogelijckē is. Deelt mede den armē mildelijck/ en dencket niet dat godt/ v te vergeefs heeft verleent so veel landen eñ volcr. Regeert gerechtelijck by v leuen/ want ghy daer van moet rekeninghe gheuen ghy en sult niet teghen Godt ende de gherechticheyt doen/ ghy sult te voren met verstnade wel ouerdencken/ oft de sake quaet ofte goet sy. En laet v gheenen tijt/ moeyte ende arbeyt verdrieten/ ende ouerdenct waer v godt heeft toe geroepen/ om het meestendeel der Christenheyt te regeeren/ daer af en sijt niet ondanckbaer godt de heer. Des gelijcken suldy v ouders eeren/ daer van coempt v lof eer ende goet/ ghy en sult v teghen hem niet steken in eenigen euelen moet. Daeromme siet wel toe wat ghy doet/ want ghy en hebt in deser

werelt niet met v ghebracht/ dan alleene dat v vā hem wert ghegheuen/ daer omme suldijse lief hebben eñ waert/ ouerdenct selue/ op wien suldy setten v betrouwen/ die v het sijn wil geuen/ oft de gene/ die het v wil nemen/ daeromme suldy v ouders ghehoorsaem sijn/ het is oock tgebot ons heeren dat wy ons ouders sullen houdē in eeren/ ter wijlen sy inder werelt leuen/ hebt eerbaere luyden lief/ staet alle tijdt by de gherechticheyt/ sijt eerbaer stil ende van lieflijcker spraeckē/ ghy en sult oock altijt uwe sinlijcheyt niet volgen/ oft uwen wille volbrenghen/ want sonder twijfel ten is gheen wijs man/ die zijnen wil niet brekē en can/ den breydel oft thoom der duechden legt in uwen mont/ daer wt veel goets ende quaets coemt/ hoe soude hy zijnen vyant bestaen die hem seluen niet bedwinghen en can. Ghy en sult niet ghebruycken veel ydele woorden/ ghy en sult oock een yegelijck niet beschimpen/ het en behoort oock gheen prince het volck te bespotten/ want dat doen gemeenlijck narren oft sotten. Wie daer wilt cloeck/ eñ wijs geacht worden/ moet het met sijn wercken eñ māieren bewijsē/ want al waer een de wijste op aerden/ eñ hijt niet den wercken eñ manieren niet en bewijst soo houtmen hem voor sot ende een door/ al waer hy een vorst oft prince gheboren/ hoort toe/ swijcht/ laet de woorden door den ooren gaē wat ghy siet een āder qualijckē staen dat vliet wacht v daer voor altijt/ wildy anders datmen v eere bewijst/ want soo de mensche in meerder eeren is/ hoe meer hem de ondeucht schande is/ sijt altoos naerstich om goede manieren ende seden te onderhouden/ hebt v edel luyden lief ende weert/ want het sijn de vederen van uwer vlueghelen/ ende den thoom van uwē paerde. Een prince die gheen Eeldom en heeft/ is ghelijck den priester die stille staet/ het en is geen teecken der duecht/ die niet leeren en wil in zijnder iuecht/ duecht salmen niet rechte eeren/ aldermeest aen princen/ eñ groote heeren/ want aen hen is veel gelegen/ sy moghen nemen eñ weder gheuen. Nerghens en sal een prince meer op

achten dan na eer/lof eñ duecht/ want hen wercken worden wt gebreyt/godt geeft het is hem lief ofte leyt. Een vorst die geen duechdē en heeft/is gelijck die op stelten gaet/ want hy is de hoochste bouen al/maer hy liedt wel toe dat hy niet en valle het coemt dicwils wt de straffinghe van godt/tijtlijck verderuen schande ende spot. Meent ghy daerom al syt ghy groote heerē/dat v de heer daeromme niet straffen en soude/ godt heeft medelijden/met volc eñ lant/ daer de heer regeert in spot eñ schande/men vint veel luyden eñ heeren/ die niet en connen noch willen leeren. Wien salt regeren aenstaen die hem seluen niet regeren en can. Doet al dat ghy wilt in deser werlt/so dat het niemant dan v en gheualt/ soo ist doch alte vergheefs al wat ghy doet/godt gheeft/het treft landen oft luyden/want dat en is geen eer op deser aerden/ die door hem seluen wil gheprefen werden. Soo uwen wercken niemant en behaghen/wie can wat goets van v segghen/uwe wercken moeten een ander oock genoeghen/suldy daer door een loof vercrijghen/ wie in sijn wercken is duechdelijck/die wort ghelooft door arm ende rijck. Duecht is hier opter aerden niet meer/dan godts lof eñ tijtlijck eer. Daeromme looft godt van allen dinghen/ daer wt alle duechden ontspringen ende sijt hem te dienen altoos bereydt / want wie de duecht niet lief en heeft / dye en is niet waerdich dat hy op der aerden leeft. Sijt oock waerachtich /houdt v woort princelijck dats v nudt ende seer eerlijck / sonder vertreck / doet recht arm ende rijck /vrient/goet/oft gelt niet aen en siedt/ Justicia is de ouerste stadt die v Godt op der aerden beuolen heeft daer omme beueelt v niemant op aerden / hy sy dan duechdelijck ende alder eeren waert / Rechters suldy kiesen nae uwer conscientien want hy staet altijts in godts behoet die wetende niemant onrecht en doet / Alle groote saken/ oorloghen oft ander daden / suldy beghinnen met eerlijcken wijsen raet. En ghelooft v seluen niet in allen dinghen op dat het v niet in schade mochte brengen/ende ghebruyct v ver-

stant tot goeden dinghen. Neemt voor/dat ghy wel moecht volbrenghen / daer van sal v meer nutds ontspringhen. En becommert v oock niet met het ghene dat v is ommogelijck wie veel voor neemt eñ niet wt en recht / is ghelijck de ghene die met sijn schaduwe vecht / Nv heb ick v ghesept sommighe dingen / die dijner iuecht eer ende profijt sullen in brenghen. Voort wil ick v vanden oorlooghen segghen / wat ick hebbe voorghesept / onthout het so ghy best moecht. Wildy gheluck hebben tot oorlooghen ende reysen / beschermpt die arme weduwen ende weesen. En laet niemant al wetende onrecht doen / Godt salt v loonen hier ende hier namaels. Wat ghy mocht hebbẽ met vreden / en laet het tot gheender oorloghen comen. Oorloghe is een groote sorchfuldichept / daer toe veel onrust ende arbeyt Met loopen / waken / ryden vroech ende spade / ende niemant en weet hoet ten laestẽ enden sal. De oorlooghe maect menich arm mensch / weduwen ende weesen / het cost veel luyden / goet ende ghelt / daer toe ist een sake / dat godt grootelijc mishaecht. Maer om v eere ende goet te behouden / soo suldy metter hulpe godts rasch ter weere stellen / ende dat quaet ofte onrecht suldy straffen / daer toe en suldy niet sparen pijne goet noch wapen / sulcken oorloghe is godt wel te wille / daermẽ niemant gewelt noch onrecht en doet / want Godt inden ouden Testament beual te doen dat regiment / ouer de kinderen van Jsrahel / ende te strijden ghaf hy hem beuel / liet oock doot slaen veel duysent man / daer mede sijn volck gantsch tot vrede quam / Alsoo heeft v godt beuolen / de arme luyden te beschermen voor hen oorloghen vechten ende stormen / daer mede sy vredelijc moghen leuen / ende v van haren goeden gheuen / want sy moeten v oock voeden ende v behouden in uwer eeren / ter wijlen ghyse houdt wel ende vredelijck / so suldy sijn rijck eñ geluckich. Maer wanneer ghy v tot oorloghen moet geuen / so siet toe / bedenct alle dinck seer wel te voren / wat ghy daer al toe moet hebben / daer mede ghy niet en compt tot spot eñ

tot schaden. Eñ ten eersten so gedenct daer by/ wie daer oorloghet/ daer moet groot ghelt sijn/ want onder eenen grootē hoop crijschluyden en helpt een weynich gelts niet veel/ het en wil niemant meer oorloghen om niet / om te vercrijghen ghenade eer ofte gonst / oft het ghemeen profijt te vorderen/ alsmen hier voortijts dede by den Romeynen. Men vinter onder hondert niet een sy haddē lieuer thien soudyen dā een ende en can hy sijn heere niet bedrieghen so dunct hem / hy en can niet vercrijghen / ghy moet oock hebben veel luyden te voet ende te paerde. Des ghelijck veel bussen poeyer / geschut/ menigherley cloten/ bussen/ steenen/ daer toe paerden/ waghenen/ groot ende cleene / veel houweelen schuppen eñ ander instrumenten/ oock leydtsluden/ ouer tgheschut/ moet sijn een gheschickt capiteyn oft hooftman een artilrije meester/ busmeester/ knechten die heffen / draghen/ grauen crommen ende slechten/ schantsen/ corven setten dach ende nacht/ daer toe moeten sy oock hebben goede sorge / ende wacht op dat sy niet als narren eñ blinden/ ouervallen en wordē vanden vyanden wie hem van sijn gheschudt laet iaghen moet hebbē spot eñ schande tot allē dagen/ daerōme laet altijt wel scharpe waecke houdē/ dat v de vyandē gheen schade toe en voeghen. Met den seluē ist al ghenoech dat ghy hebt luyden geschut gelt nae v genoech/ v volck moet daer toe ooc duechdelic sijn/ dat het v niet en brengt om het dijn/ want wie met hasen honden wil vangen / mach so veel schadē als profijts ontfanghen/ Met alle v crijschvolck en bedrijfdy niet/ ghy en hebt vroome ende gheschickte hooftluyden daer by/ dien ghy moecht goet ende eere betrouwen / ende op hen uwen aenslach bouwen / die met u niet en flatteren oft en bedrieghen / ende om v selfs eyghen goet oorloghen alst nv ghesciet menichmael in deser werelt / ende daer mede ghecrijghen goet ende ghelt/ dat soude dijn eer ende profijt niet sijn daeromme suldy oock selue mede toe siē ende en sijt niet verdrietich lancsaem oft traech / hebt luyden die oock weten

weghen ende straten / ghy sult altoos naerstich sijn om des vyants aenslach te vernemen / ende watmen in des vyants heyr ofte legher bedrijft/en spaert naersteliick geen ghelt aen sulcke boden/want het mach comen op eender hueren / dat het twee dobbel in coempt/wat ghy huydẽ moechten/spaert niet tot morghen / En betrout dijn vyant nemmermeer soo wel/sijt altoos op v wachte ende by tgheweer/want so veel goets en gunt hy v nemmeemeer / hy en brochte v ghaerne om lijf ende eer / daeromme en ghelooft niet sijn listichheyt/ sijt om hem te weder staen altoos bereyt. Altijt sijt te voren ouerdenckende uwe saken/wanneert noot is/eñ slaept niet/ maer wilt wakẽ verachtende vuylheyt oft traecheyt / brẽgt in oorlooghe schade ende groot achterdeel /wildy dat uwen aenslach wel ghelucke/ so hout hem heymelijck in uwẽ raet wie zijnen aenslach den vyandẽ openbaert/ gecrijcht selden goet eñ eer/ hier voortijts wast groote lof eñ eer/ sijn vyandẽ tel aten comen tot ghelijcken geweer hy wert ontseyt eñ dat wel in tijts/de selue hieltme voor goede ridderen eñ crijschluden. Maer nv ter tijt en ist geen goet hooftman/ die niet met voordeel slaen en can / nv wort hy geprésen eñ vermaert in oorlogen/ die zijnen vyãt can eñ weet te bedriegen. Niet dat ick v tgene wil onderwijsen / dat niet en sy tuwer eeren oft prijs/maer om v te wachten van spot eñ schade / daeromme waerschouwe ick v voor al dese dingen want oft ghy schoon v eere wilt bewaren/ soo en sal nochtans uwen vyant v daeromme niet sparen / daeromme met listen breect des vyants ontrou/dat v sijn boosheyt niet en brenge in verdriet / want v verlies/ droefheyt / schade / achterdeel ende leyt / is uwen vyant groote vrolicheyt / voort suldy de geschicste daer toe kiesen / tot Weyfels / Vaendraghes ende dier ghelijcke gesellen / ghy sultse oock altijt houden in goeder vreesen ende ordinancien / ghy en sult onder hen niet lijden eenich achter sprake ende groot voordeel wat meutmaeckers ende quade schalckẽ sijn / suldy straffen ende terstont oorlof geuen/want

sy v wel so veel onraets ende schaden soudẽ in brenghen / als eer profijts eñ goets. Wie met crijschluyden wil eer vercrijghen / moet wel betalen ende terstont straffen. Doet een yeghelijck sonder vertrecken goet recht / hy sy rijck / arm / ridder ofte knecht / daermede suldy in goeder vrintschappen blijuen / ende sullen v helpen uwe vyanden verdrijuen / hoe connen sy den vyanden grootelijck schaden / soo sy selue sijn met crijghe beladen / ick en hebbe noch niet veel hooren segghen / datmen vyant met vyant heeft gheslaghẽ / maer ic hebbe wel ghelesen ende ghehoort / dat daer door menich heyr is verstoort / hy en derf niet seer na sijn vyandẽ iaghen die sijn eygen luyden niet en can bedwingen. Maect eerst vrede onder uwen volcke / so moechdy des te beter uwe vyanden bestrijden / indien hy v een strijt oft slach int velt wil gheuen soo suldy de plaetse daer rontsomme wel ouersien. Ist moghelijck so verneemt na tvyants macht / ende en spaert noch en veracht hem niet / want verachtinghe heeft menich heyr te niet gebrocht / daerõme sijt int selue altijts voordachtich. Neemt dat waer / condy de plaetse alsoo vinden / datmen v van achter niet aengrijpen en mach / gheen voordeel en suldy lichtelijck ouergheuen / van toecommende gheluck en suldy v niet verheffen / want dat radt des gheluck oft auentueren is misselijck ende seer ront / ende mach hem dicwils omkeeren in eender vren / v veltgheschut suldy voor ordineren / ende sult hebben luyden / die daermede connen ommegaen / want het is den vyanden ergher dan vergift / wanneer men ten eersten recht in hen treft / want daer en is geen verschrickelicker dinck opter aerden / daer en helpt gheen gheweer harnasch noch paerden. Is v reysich getuych niet te luttel / soo ordineert een deel tot den schermutsel / de andere laet daer na voort in breken / ende voor tvoetvolck rennen eñ steken / sy moghen lijden steken ende stooten hebbẽ sy anders goede harnaschen ende paerden. Voorden suldy maken al in tijts / beter ist vertoeft / dan verrascht in den strijt / ghy sult

v oock op v macht soo veel niet verlaeten/ghy sult altijts op v voordeel dencken. Tot het voorste gelit / suldy kiesen die stout/eñ meer in strijden hebben gheweest / want alsoo hem de voorste houden ende slaen so stellen hem de achterste daer na/houdent de voorste ridderlijck / soo vechten de achterste des te vromelijck / het eerste treffen ende slaen/is van beydẽ deelen de hopinghe ende therte. het is somtijts niet seer quaet datmen hoopẽ maect diemen vlughels heeten/men machse wel deelen in twee hoopen / ende om beyde den vyanden te beschadighen laetmense loopen / int velt ist gantich een geluckich vre soo deen hoop den anderen te hulpe coempt. Ordineert v dinghen/met uwe hooftluyden raet / dat het v ende hem voor den vyandẽ niet en schaet.. Wanneer dat het compt totten rechten strijdt / vermaent v volck / ende slaet v selfs gade / want oft een deel van v luyden ligghen neder/ dat moechdy daer nae verhalen weder / het en is v niet aen eenen slach gheleghen/ ghy moecht hem meer dan eenen genen. Maer soudet v qualijck en gaen inden strijt soo soude v volck in grooten peerijckel sijn / ende indien ghy verslaghen gheen eere en compter wt de groote stoutichheyt eñ & waentheyt men acht het wel voor een groote sotheyt Princen ende vorsten aenden welcken veel is ghelegen en sullen haer lijf niet so geckelijck in perijckel stellen/want daer wt coemt veel quaets ende groot verdriet. Oft v vyanden wijcken oft worden vliende/soo suldijse na trecken met goeder ordinancien / en laet v volck ende oorden niet breken. Maer sommighe hoopen suldy na laten rennen / want oft sy hem weder wouden keeren dat ghy v mocht sonder schade verweeren. Maer oft so gheviele/dat v de vyant stercker dan ghy inden velde laghe/eñ ghy den strijt oft slach mocht vertrecken / en schaemt v niet voor te comen oft te schouwen tongheluck. Treckt weder te rughe aen een seker plaetse / ende laet een yeghelijck segghen wat hy wil/en auentuereet het niet lich-

telijck door toorne / weest voorsichtich / wat huyden niet en is dat is wel morghen / ende en moechdy te rugghe niet wederkeeren / soo ouerdenckt wel hoe dat ghy v soudet mogen verweeren / begraeft ende beschanst v / gebruyckt oudt ende ionck / tot v eenich hulpe oft ontsettinge coempt. Daer toe waren die waghen burghen goet / diemen voortijts te ghebruycken plach / wie met vernuft sijn voordeel ouersien can die houde ick voor een gheoefent hooftman. Daer is menigherley voordeel int velt / vuecht ende houdt v daer nae dat het goet dunct. Mē en raet niet alle dinck voor der tijt maer men moet het oock doen na dat de sake gheleghen is / het en is oock niet goet langhe daer ouer te beraden men coemt sōwijlen veel te spade het en is niet altemaele aen den strijt oft slach gheleghen / in wonderlijcke ende seltsame oorloghen men hem moet gheuen / hier voortijts stont eens Coninckx hert ende macht / inden velde / op sijns Ridders vromicheyt ende den strijt / also datter niet so veel landen en werden verdoruen / noch de arme luyden verbrant / veriaecht ende geuanghen doen kendemen ridders herte ende handen / men en vocht niet achter die mueren ende wanden. Men heeft sint wat anders bedacht / veel stercke sloten ende steden gemaect / datmen hem daer wt mach beschermen / Sloten ende steden suldy belegeren nae den tijt want inden winter en condy niet wel voorderen. Slaet gade de gheleghenthyt om der stadt / wat mueren / toornen grachten daer omme gaen / ouersiet oock de gheleghentheyt des waters / oft sy is diepe smal oft breet / watmen cort stormen wilt. Dat doet metter haest / heymelijck ende stille / daer toe en is gheen beter hulp noch raedt / dan die in verstant ende goede kennisse heeft. Stormt op een onuersiende rechte tijt / alle dinghen te voren bereyt / ende en vertreckt niet langhe daer mede / siet toe dat ghy daer inne seer naerstich sijt / dat ghy eersten der vyandē gheweer / ende mueren verderft met v gheschut vierwerck ende ander instrumenten bewintse / dat sy niet en moghen

lijden oft verdraghen / op der mueren dijn hant gheschut / drijft van hare plaetse/ tsal v profijt in brengẽ / slaet al v dinghen wel gade / dat de lederen niet te cort ghemaect en worden/ daer door veel wort versuympt / cost luyden ende goet/ diet wel aenmercken wil / gheeft v godt nv de ghenade der victorien/ dat ghy int stormen te bouen gaet/ en gheweldich inder daet gheslaghen wort/ sloten ofte steden wie daer niet weerachtich inder daet gheslaghen wort / dien suldy verschoonen/ het sy wijuen kinderen oft mannen / en stort geen onschuldich bloet / want selden daer van coemt goet / want waer barmhertichheyt gheschiet by gewelt/ daer wort lof eñ eer gemeenlijcken out. In allen dinghẽ gheeft Godt de eere want van hem compt het gheluck eñ de victorie. Ick hadde noch veel vanden oorloghe te schrijuẽ/ maer wilt op dese tijt hier mede laten blijuen/ Maer ic rade v een dinck met trouwen/ volchdy my tsal v niet berouwen/ met vlijte so leest der oudenraet/ haer manlijcke handelinge eer eñ daet / daer met sy ende haer nacomelinghen vercreghen hebben een eeuwighen name/ haren tytel ende gheslacht verciert/ also datmen haerder nemmermeer vergheten en sal / den seluen volcht na dats mijn leere. Soo wast v lof/ gheluck/ victorie/ ende eere.

FINIS.

✠ Hier volcht de tafel van dit boexken in welcke ghy terstont vinden sult tghene dat ghy begheert wt dit boexken voorschreuen te weten.

Ghedruct tot Amstelredam / by Cornelis Claetz, woonende by de oude Brugge opt water int Schrijfboeck. Anno. M.D. LXXXVIII.